

**ЗІ СПОМИНІВ
МИРОСЛАВА СІЧИНСЬКОГО**

Записав М. Ю. Шаповал.

**Чистий прибуток від продажу піде на
фонд імени М. Січинського при
Українським Робіт. Університеті.**

**ПОДЄБРАДИ 1928 р.
В-во „ВІЛЬНА СПІЛКА“**

ЗІ СПОМИНІВ
МИРОСЛАВА СІЧИНСЬКОГО

Записав М. Ю. Шаповал.

**Чистий прибуток від продажу піде на
Український Робіт. Університет**

ПОДЄБРАДИ 1928 р.
В-во „ВІЛЬНА СПІЛКА“

В-во „Вільна Спілка“. Tiskl M. Nohavec v Poděbradech.

Мирослав Січинський.

(З нагоди 20-ліття його виступу).

12 квітня 1908 року на завжди записане в історії України, як початок сучасної української революції. Початок великої боротьби, що вимагає жертв. Вже давно визнано цінність лише тих ідеалів во ім'я, яких приносяться жертви життям. Героєм дня 12 квітня виступив молодий Січинський, поставивши свою голову на чергу жертвенности во ім'я гідності і свободи свого народу.

Ім'я Січинського належить до ряду тих, що щось починали в українському житті нове, відкривали нову сторінку відродження народу в області думки чи дії.

Котляревський — розпочав українське письменство.

Шевченко — розпочав творення національності і соціальної революції.

Куліш розпочав творення інтелектуальної культури України.

Драгоманів — основоположник українського соціалізму і соціальний реформатор.

Старицький, Кропивницький і Тобілевичі утворили український театр.

Лисенко — заклав основи укр. музики.

Грушевський — створив наукову історію України.

Франко — вивів Галичину на всеукраїнський шлях.

Кобилянська — утворила український роман.

Січинський — розпочав революційну боротьбу — дав гасло розпочати революцію.

Кожний зі згаданих тут або створив нові культурні цінності, або дав чином гасло нових вчинків.

Так вивершується велика суспільна будівля — незалежний народ, що має утворити власну історію. Ця праця Будівничих здається сучасникам не завжди такою, як вона була справді.

Сучасники позбавлені можливості всебічної оцінки і занадто заангажовані в переживаннях буденщини, щоб могли належно пережити великий творчий процес, що відбувається в душі піонера, будителя і будівничого. Ось одночасно з нами живе один з будителів України — Мирослав Січинський, але сучасники часто навіть не знають про цей факт: поруч нас живе один з будителів України.

Так в гармідері життя не чути нової музики, в куряві не видно нових картин і монументальних споруд. Але коли влягається буденщина і осідає піднята нею курява, тоді виступають на чистому тлі неба величні контури і дивовижні профілі тих, що творять історію людства.

Ми всі потрясені подіями. Україна недавно поднялась з небуття і стала постаттю, що помітна вже на цілий світ. Українська революція увійшла в склад світових подій. Нечуваний героїзм виявили маси пересічних людей, змагаючись за своє безсмертя. Прийшли ці люде на кін історії не самі собою. От сто років ніхто не виходив на вулицю для карколомного вчинку. Багато було, що думали. Багато творило в області мистецтва, історичної науки, літератури, теоретичного ізолюваного реформаторства, але ще не було тих, що визнавалиб цінність відродження так, щоб в гру поставити власну голову.

Прийшов Січинський зі своїми вистрілами.

І чорна ніч прорізана огнем блискавки, що зломилась химерно і впала на поневолену землю. Ніби сколихнулись громади гір і космічних просторів, здвигнулись, рушились з місць, згубили давню рівновагу і перемістились.

О, як зколихнулись груди тих людей, що здрігались раніш або з ревного плачу безсилля, або зі згуби останніх принад життя. Тепер вони вибухли почуттям радісного гніву проти панів життя. Тепер вперше піднялись голови з гордістю вгору. Замість давніх емоцій страху, безсилля, самотності і безперспективності пробудились нові емоції: радість, гнів, передчуття перемоги і нових досягнень. На цих нових почуттях почали виростати нові люде. І потім вони виступили в революції, як такі, що мають право творити нове життя на своїй землі.

Людей можна виховувати. Оточення робить їх такими, як воно само. „Хто з ким поведеться, той від того й набереться“. Національність, що живе на споді суспільної піраміди, виховується в своєму власному рабстві, перебуває постійно в стані переляку. Поневолені — це ті, що бояться. Виростаючи між ними — будеш рабом. Тільки великі вроджені темпе-

раменти кидають людей в зухвальство і дають вираз новим емоціям — гніву і гордості.

У рабів героїзму нема. Відродження починається у них тоді, коли природа кине їм краплю гнівної емоції, штурхне на безумство хоробрости, яке потім ділає виховуюче: заражає і бере в свій полон, означаючи на далі поведінку людей. Характерний факт: в тодішній Росії найбільше героїв революції давали дві національності: росіяне і жида. Релятивно більше число героїв буває лише у тих суспільних групах, що живуть вільно. Росіяне і жида тоді стріляли своїх міністрів, генералів, провокаторів і катів. Але українці ні в кого не стріляли. За насильство і катівське знущання з росіян і жидів знаходились местники з їх же кол, але за кривди, насильства і знущання з українського народу местники не з'являлись. Українцям можна було (в 70-х роках) заборонити навіть мову, літературу, театр, музику. Вони здобували мужність, щоб перекласти „Дощик“ на франц. мову і співати з „внутрішнім докором“ по-франц., але ніхто з них не вистрілив. Навколо лунали вистріли російських революціонерів, що героїчно вступали в бій з „своїми рідними“ гнобителями, але ніхто з українців не відважився на вистріл за духове убийство цілого народу. Бо й „духового убийства“ не було. Мертвого вбити не можна. Труп знущань і насильств не відчуває. Рабство невольника відчуває не він сам, а лише свободні, що з боку бачуть його пониження. Раби не протестують, а лише волею божою пояснюють своє становище.

Українська інтелігенція — це вивчені панами на всякі вищі ролі діти кріпаків: придворні службовці, артисти, музики, вчені і т. п. Чи вони можуть протестувати? Хто виховався в рабстві, той не зможе протестувати проти його. Перетворення рабів на вільних духово людей — це дуже довгий процес після того часу, коли рабство формально скінчилося.

Революційне почуття є протилежність рабському. Хто дійшов до усвідомлення і до відчуття свого права, той вже з системи переживань більшості українського народу вийшов, той в своєму народі опинився в меншості. Але якраз ця революційна меншість і в рушіє поступу, культури і визволення. Чим менша ота революційна меншість, тим вона більш ізольована і більш зненавиджена своєю національною більшістю. І тим активні діячі з революційної меншості більш самотні, більш цьковані, брутально переслідувані з двох таборів: ворога пануючого і ворога „рідного“ — національної рабської більшості.

Січинський своїм виступом почав творити в україн. народі

революційну меншість. Вона ще й досі невелика — це є показник того, як повільно витворюється революційна частина народу. Вона витворюється якраз із найбільш темної поневоленої маси — робітників і селян, бо, так звана, „інтелігенція“ живе не так, як напр. ізольовані в своїх групах селяне або робітники, а постійно перебуває в мійському буржуазно-реакційному оточенні, від якого одержує свою духову подоби. Витворювання революційної меншости із селян і робітників йде поволі. Люде так пригноблені працею і тьмою, що не легко здобувають свідомість, а тим часом інтелігенція виховується в буржуазному оточенні і засвоює всі його прикмети. Тим самим інтелігенція об'єктивно стає ворогом трудових мас і особливо лютим ворогом їх активної частини — революційної меншости та її провідників.

Соціологічно беручи це явище, можемо зрозуміти чому під впливом виступу Січинського почала творитись революційна меншість, чому інтелігенція її так ненавидить і чому особливо люто ненавидить Січинського. Ось перед нами 20 років його життя після героїчного вчинку. 20 років поневіряння. 20 років глухої або й одвертої ненависти з боку буржуазної інтелігенції. 20 років невсипущої праці в робочій масі і то по-за рідним краєм. Коли-б він мав змогу жити на рідній землі, то очевидно був би завжди перед очима трудової маси і мав тверде становище в ній. Але так не судилося. Вже 20 літ по-за Україною. З любови до неї пішов на смертельну боротьбу і тому стратив Україну: ті, що начальства слухають, мають її, а ті, що її активно люблять, мусять позбутися її. В цім страшний парадокс нашої історії! Коли-б Січинський був сином вільного народу, то не мусив-би ставити голову на карту і через те не мусив-би жити по-за Україною. Вільні духом сини народу-раба не можуть жити в поневолених країнах. По-за рідним краєм, в Америці — в рідній чужині: підлягає всій злісно-ненависній ворожнечі духових рабів, буржуазної чорної інтелігенції, котра з особливою насолодою ненавидить борця за темний робочий люд. О, коли-б він ризиковав головою за дрібну буржуазію, за підпанків і полупанків, то вони-б його носили на руках, як свого. Але він став, по вислову Шевченка:

„за євангеліє правди — за темнії люде“.

І це Січинського в очах полупанків нищить. Ми-ж дивимось так: Січинський розпочав українську революцію. Дав гасло до неї! І вона вибухла величаво і трагічно. Вона ім'я України розгукала по світу, вона темному робочому народові шлях визволення розгорнула. Горді мрії розбудила. Потрясла. Таєм-

ниці життя показала. Вона свідомість його організує. Вона пошле його незабаром на величні вчинки. З раба перетворює у вільну людину. Сили нові згукує до будівничої праці.

Виступ Січинського спричинився до громадження в нашому житті революційної енергії, тієї сили, що слова перетворює в рух, а рух змінює людей. Перевиховує рабів на вільних, котрі здійснять визволення.

Ми, українські революціонери, знаємо історичну вартість виступу Січинського і тому в день 20-ліття виходу його на поле революційної боротьби вітаємо його: слава хоробрости його! З діяльності хоробрих і сміливих вирастає нова Україна!

* * *

Тепер, через 20 літ, він живе в Рочестері, над берегом Онтеріо. В місті, що не дарма називається Flower-City (місто квіток). Але не в квітах живе наш революціонер-герой. В травні місяці 1927 року я одвідав Рочестер, відбуваючи свою лекційну подорож по Америці. В суботу 20 травня одвідав родину Січинського, власне — його тещу з синами. Січинський в цей час був у Каліфорнії — робив виклади в українських громадах. Як живе Січинський — це було мені цікаве. Старенька пані Батрак (мати дружини Січинського) дуже щиро і прихильно зустріла мене, оповідаючи про свого цікавого зятя. Показала мені нарешті „кімнату“ Січинського. Щоб уявити обстанову, в якій живе Січинський, треба зпершу оглянути хату з окола. На Princeton-street маленька хата, як звичайно в Рочестері домики робітників, лише менша і убогіша. Маленький дворик, в якому стоїть кілька дерев і квітнички. Домик одноповерховий, 3 кімнатки і кухня. Кухня офіційно виконує обов'язки їдальні. В хатці звичайно живе 5 душ: пані Батрак, її два сини — робітники на фабриці, її донька (була робітницею на фабриці) — дружина тов. Січинського і він. Розуміється, в розкішній, заможній Америці таке мале помешкання на 5 душ свідчить об'єктивно про „достатки“ цілої родини.

Але де-ж кімната т. Січинського? Пані трохи ніяковіла, але нарешті таки взяла на себе риск показати мені її. По крутій драбинці ми піднялись на горище. Так, на звичайне горище, де й була власне „кімната“ т. Січинського і одного з його швагрів. Стелі нема, а просто дах і дві стіни з тонких дощечок. Одно віконце, маленьке, як то звичайно буває, з виглядом на вулицю. Під дощаною стіною маленький, просто мініатюрний столик для писання, один стілець при нім, збоку-ж під стінкою вузьеньке залізне ліжко, а під другою — друге (швагрове) ліж-

ко. Під стіною і під вікном на долівці лежать книжки: як ото звичайно під стіною „в одну цеглу“ накладені бувають книжки одна на одну. Українські і англійські. Часописи. В ящичку маленька машинка для писання в подорожах. На стінках — різні картки, портрети то-що. З бантини над столиком на шнурі звисає електрична лампа, без абажуру і без рефлектора. Так, як ото буває лампа в коморі або що. Чи є грубка для опалення — не запитав. Але одно залишилось в пам'яті: в тій „кімнаті“ живе т. Січинський роками. — „Дуже любить цю кімнату Мирослав“ — каже п. Батрак. Справді, чому ні? Коли нема иншої. Кому нема змоги, тому „гарна“ й ця кімната. Як засне місто, як по Princeton street вже не їздить ніхто, то можна тихо-тихо сидіти на горищі, читати й писати, іноді виглядати у віконце на великий осяяний Flower-City. Може навіть долітатиме з-над берега Онтеріо музика з багатьох ротонд, з-над того чудового берега, що на протязі кількох кілометрів чарівно влаштований для веселого марнування часу гарно вдягнених тисяч і тисяч людей. Але шкода, що не буде видно хвиль безмежного Онтеріо і не буде чути кигикання тисяч чайок (власне альбатросів), що так красиво літають там і бачуть та чують ритмичний прибій вічності в береги. О, вечорами особливо тисне думка про ту Україну, що десь-десь там за безкрайним водяним обрієм. З думки мені тоді не сходив могутній образ „Чернця“ Шевченкового. Та-ж і тут, на оцім горіщі живе новий Чернець, що во ім'я вільної України позбувся можливості бачити хоч будь-яку Україну.

Тов. Січинський вчить у приватній школі дівчату українських робітників та їздить по цілій Америці з викладами по українських робітничих організаціях. На посаді учителя одержує плату — щось 80 чи 100 доларів місяшно — плату чорноробочого, та й то під час лише шкільних місяців. Сам вчиться без кінця. Одвідує університет. Вчився колись в університеті у Відні, у Львові, але потім два роки каторжної тюрми, потім кілька років нелегального переховування в Норвегії і Швеції, потім переїхав в Америку у 1915 році і з того часу а постолює в робітництві, переходячи, переїзжаючи скрізь, викладаючи, ведучи організації, вносячи світло в царство безпросвітності.

І так ідуть роки. Тепер він має 40 літ, сиву голову і помешкання на горищі. Добре „нація“ віддячила... Роками чуємо огидний чорносотенний рев з американсько-попівських українських помийних газет: незадоволені Січинським! Ще недавно вони кричали, що Січинський... „продався полякам“. Як це сталося? Коли у 1917-18 році вів пропаганду в Америці проф. Масарик,

то він заклав разом з т.т. Січинським і Цеглинським „Комітет незалежності поневолених народів“. Всі учасники цього Комітету підписали урочисту декларацію, що будуть боротись за усамостійнення своїх народів. В Комітеті була представлена і польська, тоді поневолена, народність. І поляки підписали ту декларацію незалежності народів. Українське чорносотенне кодро в своїй брутальности зайшло так далеко, що не завагалось (аби боронити австрофільську політику!) тоді гукати, що Січинський „продався полякам“. При страшній пригноблюючій темноті українських робочих мас ця попівська пропаганда може мати значіння! Буржуазна інтелігенція (особливо попи) смертельно ненавидить українського подвижника-революціонера, що не лиш словом, але ділом, цілим життям своїм засвідчив свою безмежну відданість робочому людові, борючись лише за одну правду:

„за євангеліє правди — за темні люде“.

Цього не може вибачити Січинському українське „національне“ реакційне, брехливе, злодійське інтелігентське кодро. Нема тієї гидоти, якої чорна сотня не „закинула“—б Січинському, як і кожному чесному революціонерові і соціялістові! Чого я тільки не наслухався в Америці під час подорожі і випадкових зустрічей та розмов: Січинський „продався“ полякам — це уніясько-католицька національна брутальна клевета; „продався“ большевикам — це брехня друга, „продався“ попам або капіталові — це спеціально брехня московських наймитів. От тобі й на! „продався“, а... живе на горищі, як найбідніший з бідних чорноробочих...

В страшну глупу ніч піднявся колись 20-літній студент Січинський на працю і службу своєму тродовому народові. Працює для тих рабів німих, на сторожі біля яких Шевченко поставив Слово, а Січинський Діло.

Не схиблює, не упадає, не розчаровується. Усміхається своєю дитяче-милою усмішкою і веде свою лінію: за незалежну самостійну трудову Українську Республіку.

І робочий люд любить Січинського. Не раз я переконався у цім в Америці на робітничих зборах. Пригадую Бостон. Мій виклад про визвольну програму. Хтось запитав мене про вартість праці Січинського. Я відповів і сказав те, що знаю і що думаю про ту працю. Висловив певність, що майбутня вільна селянсько-робітнича Україна прийме т. Січинського як свого будителя і визволителя від кайданів страху, а чорній сотні, буржуазній інтелігенції навіки заткне рота. Імя Січинського увійде в Пантеон будителів, будівничих і визволителів. Що ста-

лося в цей час з многочисельними зборами? Люде встали на ноги, бурхливими оплесками і гуком „слава Січинському!“ наповнили і салю і цілу будівлю. На очах у голови зборів і багатьох присутніх сльози.

О, робітничі маси люблять Січинського. В інтимних розмовах називають його просто Мирославом, висловлюючи всю ніжність відношення до свого товариша, приятеля і учителя. І хочеться вірити, що вже недалеко той час, коли вільна Україна прийме Мирослава Січинського, як свого улюбленця, подвижника і одного з великих будівничих. І Київ привітає його не так, як „вітає“ його українське інтелігентське реакційно-націоналістичне шумовиння. На прикладі т. Січинського всі, кому дорогі ідеали трудового люду, мусять вчитись. І найкращим підручником для цього є життя і праця Мирослава Січинського. Нижче я подаю схематичний нарис про життя т. Січинського, складений на основі гарних вечірніх розмов з ним в Празі в-осени р. 1926-го.

Так з цих наших розмов і його оповідань я склав замітки і нариси, які мені вкінці, коли я звів їх до купи, здалися дуже цікавими і я рішив подати свої записки тепер до загального відому. Трудність була в тім, що багатьох живих осіб не можна було торкатись і тому я де-які події подав дуже схематично.

Сподіваючись, що читачам, а особливо соціалістичній молоді, буде корисно довідатись, як жив і розвивався т. Січинський, щоби дійти до думки зробити свій голосний виступ проти гнобительства і знущання з нашого народу. Рискуючи своєю головою і записавши своє ім'я на сторінки нашої визвольної історії, М. Січинський при тім остільки скромний, що вважає неможливим самому писати про своє діло і себе, а тому я взявся зібрати до купи окремі свої вражіння і розмови з М. М., мабуть це єдино можливий спосіб, щоб громадянство довідалось про життя і працю одного з найвидатніших українців першої четверти ХХ століття.

Передумуючи життєвий шлях цього видатного українського революціонера, його вдачу, його обставини, в яких він ріс, учився, працював і боровся, боровся і працював, читач не може не помітити характерних рис Січинського: скромність в оцінці свого виступу і праці, натуральність і простота в поведінці, повна вірність діла зі своїм словом.

З другого боку — цікава постать на тлі сучасного історичного моменту, коли трудові маси лишень пробуджуються, не грамотні, неорганізовані, економічно доведені до стану півголодної робочої худоби, а тимчасом українську справу провадить

„інтелігенція“, що змагається усунути поляків і москалів з метою зайняти їх місце, щоб-то визискувати український нарід.

Як ця „інтелігенція“ розуміє національну справу показує приклад т. Січинського: вона його хвалила за „геройство“, але ж вона буде його нищити клеветою, коли він буде стояти при робочому народі і захищатиме його од визиску, насильства і брехні українських реакціонерів.

Легка добродушна іронія, з якою т. Січинський говорить про своїх ворогів і противників, вказує на його внутрішню певність самого себе і свого шляху. Противників він не ненавидить, лиш трохи сміється з їх немудрих хитрощів: гарними словами маскувати свої погані діла.

З моїх схематичних нарисів ще не виходить біографія. Схеми треба наповнити ще живим змістом конкретних подій життя, його фарб, звуків, рухів. Але як вдумливі і тямущі люде по німій мапі зможуть прочитати образ матері-землі, так по-за цими схемами вони відчують велику душу українського революціонера і побачуть його не звичайну постать лицаря українських трудових мас.

Я радий, що мав скласти ці побіжні записки і подати їх українському читачеві. Хоч я й навожу де-які вирази, як слова оповідача (т. Січинського), але припускаю, що може я де-що не правильно зрозумів або не точно передав, тому за помилки приймаю відповідальність на себе.

Прага, 7 березня 1928 р.

М. Шаповал.

Зі споминів Мирослава Січинського.

I. Родина.

Мирослав Миколаєвич Січинський народився 11 жовтня 1887 року в селі Чернихівці Збаражського повіту у Галичині. Чернихівці стоять між Збаражем і Новим Селом, недалеко від р. Збруча. Батько в цій селі був священником.

Рід Січинського з діда-прадіда попівський. Батько Мирослава Миколаєвича, правда, хотів був віддатись іншим заняттям: на прохання діда поїхав учитись ніби-то теології, але в дійсності студіював на філософічному відділі, лише згодом піддався домаганням діда і обставинам та й пішов на теологію. Батько був по настроях народником з певним духом радикалізму. Бувши послом до галицького сойму, один раз у соймі виголосив промову на захист „штунди“.

Народництво його виявилось в тім, що батько належав до напряму „народовецького“ і працював як громадянин, в інтересах народніх трудових верств, при чім навіть умер в наслідок однієї громадської справи, про що скажу далі.

Бувши в соймі послом (кінець 80-х р. р. і початок 90-х р. р.), він став разом з Романчуком, Телешівським і ин. ініціатором, так зв., „нової ери“, цеб-то порозуміння з поляками. Основна тенденція „нової ери“, як її розумів о. Микола Січинський — одмежуватися від москвофільства і злагіднити боротьбу як проти місцевої влади, так і центрального уряду. Але незабаром після заключення „нової ери“ батько в ній розчарувався так, що боровся проти всяких спроб відновлення її, напр., під час однієї акції, коли поляки — противники Потоцького хотіли порозумітися з частиною українців і обіцяли відступити на їх користь посаду віце-маршалка в соймі (на користь Євг. Олесницького). Батько був добрий промовець, начитаний, мав велику бібліотеку, з котрої скористав потім Мирослав Миколаєвич.

Умер батько 1894 р. після однієї пригоди. В цей час він був уже священником в с. Стопчатові біля Яблонова, недалеко від Коломиї. В Стопчатові був стародавній в'їт — куркуль, що був справді лихом для селян, опираючись на підтримку польської влади. Батько розпочав проти в'їта боротьбу з метою усунути його. Боротьбу провадив цілий рік і виграв її. Ощасливлена сільська громада рішила відзначити пам'ятником цей для неї надзвичайний факт визволення од в'їта і поставити на горі хрест. В день свята — закладки пам'ятного хреста на горі було велике селянське віче, на котрому о. Микола Січинський сказав запальну промову. Тоді був великий вітер. Батько сильно застудився і по тижні хвороби вмер, мавши з роду 44 роки.

Велика родина залишилась на призволяще. Мирослав М. мав тоді 7 років, бувши найменшим з дітей. Мати Олена Іванівна мала тоді 40 літ і на її руки перейшла опіка і утримання великої родини: 5 дочок і 2 сини. Сестри поступово повиходили заміж: одна вийшла за знаного потім політика Д-ра Євгена Левицького (що недавно вмер), друга — за проф. В. Калиновича (у Львові), ще одна — за інж. Шматеру, дальша — за Струтинського (в Америці), одна за Авдиковича (тепер вдова у Львові).

Брат умер 1907 р. у Львові, бувши студентом. Був здібний агітатор, приймав участь у великій агітаційній акції за загальне виборче право і сміливо виступав перед численними зборами. Одного разу говорив на вічу, де було 15.000 людей. Але недуга зломила в молодім віці.

II. Дитинство.

Спомини Мирослава Миколаєвича з дитячого віку сягають аж до 5—7 року життя. Уявляє себе, як поїхав був десь з батьком, котрий зустрівся з польським ксьондзом і провадив з ним в селянській хаті якусь довгу і гарячу розмову про політику. Розмова „не подобається“, а особливо ксьондз. Підчас розмови ксьондз кличе Мирослава до себе, а цей йому відповідає: „я з поляками не хочу говорити“...

Вчився читати дома по газеті. Перед очима й зараз стоїть великий чорний напис: Наука, Штука і Література. Що то є? Чому там стоїть „штука“ і яка вона? Інших слів не розумів, а „штуку“ розумів у цілком звичайному розумінні. Пригадує дома чиюсь гарну деклямацію „Чернця“ з Шевченка і захопився нею. Ще до школи читав у Стопчатові „Грицеву шкільну науку“ Франка та інші його оповідання, що є в збірці „В поті чола“.

Вже по смерті батька, коли перевозилися до Коломиї і роз-

бирали бібліотеку, шпортався у всяких паперах і дивувався — на що це так багато книжок, на що їх роблять? Натрапив при цій нагоді на „Життя звірів“ Брема, довго розглядав — дуже вподобалося. А коли було, що Струтинський (зять) привозив зі Львова „Громадський голос“, то Мирослав М. довго дивився на газету, але в ній нічого не розумів.

З тих часів пригадує вплив на його жіноцтва. До їх часто приїздила Наталя Кобринська, в хаті велися гучні розмови, з яких розумів що і жінки і чоловіки — рівні, все одно. Про це ж саме багато говорила батькова приятелька стара панна Бохинська — була дуже самостійна і освічена. Те ж саме і мати, Олена Іванівна, була дуже самостійна, багато читала, говорила про науку, намагалася дати своїм дітям можливо найбільшу освіту, однаково дбаючи про дівчат і хлопців. Все це залишило у Мирослава якийсь ясний погляд на рівність людей.

Цьому сприяло ще й те, що до батька часто ходили селяне, які цікавилися громадськими і культурними селянськими справами: і батько і гості селяне і діти — всі сиділи в хаті за столом, гомоніли.

Одна бездітна селянська родина, що жила недалеко села в лісі, забирала Мирослава М. до себе не раз на кілька днів і він там любив оглядати зайців, усяку звірину, ліси, поля.

З того всього зложилась любов до села, селян до їх одержі. Все це оточення здавалось своїм, близьким, „нормальним“, цеб-то таким, що инакшого „не могло й бути“.

III. Школа в Коломиї.

У мійську школу до Коломиї був відданий 9-ти літ. Перед тим учився на селі дома, бо школа була далеко. В школу прийшов весною до II-ї кляси. На осінь пішов уже до 3-ї кляси, а трохи згодом був переведений вже до IV-ї, бо був досить добре підготований. Ця школа була утравкістична (польсько-українська) і тут вперше почав учитись по-польському.

В Коломиї жив на приватному помешканні у попа Козицького, який був удовець, мав дочку — дівчинку 7 літ та стареньку матір. Піп журився за жінкою, сумував, шукав розваг в товаристві, а тому майже ніколи дома не був. Тому Мирослав М. був самостійний, робив що хотів, фактично вийшовши з під догляду і керівництва дорослих. Як тільки прийшов з школи, то йшов з хлопцями на р. Прут і проводив там цілий час. Лекцій дома не виготовляв, а в школі похапцем під час пауз (перерв).

Піп Козицький, коли бував дома, то в самотности не мав з

ким розмовляти, опріч Мирослава М. і тому иноді вів з ним розмови про політичні, громадські і всякі мійські справи, як з дорослим.

Одного разу, коли вже Мирослав М. перейшов до гімназії (до I класу вступив 1896-7 р.) і був мабуть у II-й класі, прийшов під Козицький додому і розповідає старій матері: „знаєте мамо, що приїхали до Коломиї нові люде — соціялісти і кажуть, що бога нема“.

Це запало в пам'ять.

В Коломийській гімназії Мирослав М. був три роки (1897 — 1900). Навчився багато читати, особливо про індійців. Любив дуже учителя польської мови — Взагалі Краєва Шкільна Рада призначала до українських гімназій добрих учителів польської мови — гарних педагогів, тактовних людей і культурних. Напр., в нашій гімназії учитель польської мови дуже дбав, щоб ми багато читали. Він давав нам багато книжок, десь їх роздобував, а иноді купував своїм коштом і роздавав хлопцям на читання. Це були переважно описи країв, подорожів, пригод і т. п. — З цієї літератури Мирослав М. навчився географії значно більше, ніж з підручників.

VI. Гімназія в Перемишлі.

1900 року перейшов до гімназії у Перемишль і жив у бурсі. Поступив до IV класу. По шляху до Перемишля переїздив через Львів, був у соймі і досі добре пам'ятав будинок сойму.

Великий духовий перелом стався у Мирослава М. в 14 років: він у Перемишлі був прийнятий до таємного гуртка гімназистів, в якому були учні 6 — 7 — 8 класу, а він був наймолодший між ними і найменший класом. Гурток нишком збирався в хатині на кінці міста. Гурток мав велику бібліотеку і дуже інтенсивно працював. Тут познайомився і заприятелював з Миколою Цеглинським (якого батько Григорій Цеглинський був директором гімназії і знав у Галичині письменником). Микола Цеглинський був старший за Мирослава М. на 3 роки (вчився в 7 класі) і вже був одним із провідників гуртка, між иншим, багато постачав книжок з батькової бібліотеки для гуртка. „Не зважаючи на різницю в літах і вигляді (Цеглинський вже мав вуса і носив окуляри — що не могло мені не імпонувати), ми з ним заприятелювали, ходили завжди разом, розмовляли“. Цеглинський ставився до Мирослава М. як до рівного — це подобалося останньому, і було подібне до трактування з боку недавнього патрона попа Козицького в Коломиї.

Ходили часто в села навколо Перемишля і багато розмов-

ляли. Цеглинський носив з батькової бібліотеки книжки особливо радикального напрямку. Тоді Мирослав Миколаєвич вперше прочитав „Історію революційного руху в Росії“ Тупа і запам'ятав на завжди фази того руху. Окрім того читали писання Франка, літературу з Великої України, газети. Особливо впала в око книжка Лімановського: „Socjalizm, demokratyzm a patryotyzm“. Після перечитання її довго думав про різниці революцій: одно — політична революція, а що інакше — соціальна революція. Це вже була велика новина в думках.

Багато читали польської літератури, а з української видання „Видавничої Спілки“, між иншим і Костомарова, Антоновича і лише де-що (дрібніше) з писань Драгоманова.

В гуртку для кожного члена був обов'язковий реферат про те, що він читав. На жаль, цього тепер, кажуть, нема в краю.

Збирались що суботи й неділі: зимою в хаті, а в літку по лісах, взагалі на лоні природи.

Підчас перебування в Перемишлі, особливо, коли Цеглинський склав матуру (1902 р.) і виїхав до Відня, Мирослав М. мав двох приятелів на ґрунті духовної співпраці: жид-соціаліст Швєбєр і поляк-соціаліст Козловський (ходив до польської гімназії). — З поляком приязнь була більш інтелектуальна: він був здібний математик і літератор, окрім того знав мови. Це було тоді, коли я вже був у 7 — 8 класі.—

Матуру здав Мирослав М. весною 1905 року, а в осені того ж року поїхав до Відня і пильно там стежив по польських газетах за розвитком революційного руху в Росії. І з цим зв'язувалися надії на зміну становища українського народу в Росії.

V. На університеті у Відні.

— Дуже ми тішилися перемогою німецької соціал-демократії. Ми вже були соціалістами, хоч до жадної партії не вступали. На це були свої обставини, а власне: студентська робота йшла без проводу старших, робота ця була хоч і радикальна, але культурно-просвітня не політична. Тому у нас вироблялась „звичка до безпартійности“. Окрім того були й інші причини; напр., партійні газети виглядали не так, як би нам бажалося.

До польської партії ми вже не могли йти, а українські партії у нас представлялися газетами напр., „Громадський Голос“ і „Народня Воля“, радикали і соц.-демократи — ми не розуміли, чому ці газети так полемізували між собою.

Ще з молодих літ я читав політичну літературу критично. Не був ані народовцем, ані соціал-демократом. Може це й добре, бо я через те не став ані націоналістом, (як народовець) ані

байдужим до національної справи, як це виявлялось у тодішніх соціалістичних розмовах.

До старших українських політиків я ставився вже тоді без пошани. Не любив тих газетних шовіністичних присмаків, вроді Будзиновського. Драгоманова вже тоді не було. Франко вже не йшов тоді дорогою чистого радикалізму, а збився на не-виразні манівці.

Нас дражнило тоді одно питання: коли радикальна партія і соціал-демократична служать одній меті, чому вони дві партії, а не одна? Чому одна вступається тільки за село, а друга — тільки за місто? Чи не однаково страждають там робочі люде і то українські? Чи має бути два способи визволення народу? Тому й газети цих партій, хоч ми їх і читали, але на жадну не присягали...

* * *

Ще будши у VIII кл. гімназіяльній читав багато белетристики і наукових книжок. Тоді я перечитав майже всього Достоевського — вивчився руської мови. Чехов подобався дуже. Максима Горького читав по-німецькому (на нім вивчив і німецьку мову). Вподобались дуже і „Казакі“ Толстого, але „Воскресение“ не дуже. З псетів найбільш — Лермонтов. Пушкин трохи.

Прочитав тоді й „Geschichte der Russischen Revolution“ Кульчицького з знаменитим розділом про Чернишевського і уступом про Шевченка. Ця книжка зробила велике вражіння.

З польських письменників я тоді пізнав Міцкевича, Пруса, Жеромського, Серошевського і ин. Кнута Гамсуна пізнав також по польському (а пізніше вже читав його по-норвежському) і Стрінберга (особливо вподобались його селяне „Мешканці острова Гемсо“).

Про селян читав взагалі багато. Пізніше прочитав твори Тома про баварських селян, „Chlopi“ Реймонта. Дивна річ — селяне скрізь однакові. Коли я пізніш наочно пізнав норвежських селян, то вони мені здались, як наші гуцули. Я село любив, але критично. Раз в дитинстві бачив бійку в селі — це мені глибоко запало в душу. Ідеалізації селян у мене не було, але я тоді вважав за глупі розмови соціал-демократів на тему, що тільки робітник, мовляв, людина.

З робітниками я мало здибався. Ще в Перемишлі був знайомий з одним робітником-жидом, кольпортером видань PPS і її членом.

У Відні вчився німецької і англійської мови. Студював і с т о -

рію. Я не вчив „звичайної“ історії, бо мені почало здаватись, що дійсна історія — є історією культури, історією життя народу, історією установ, а не боротьба осібників і груп за владу.

Якось випадково натрапив на „Grundzüge des XIX Jahrhunderts“ Чемберлена, отого знімченого англійця.

Глупі його теорії про вищість німців і про те, що Христос не жид, а колоніст. Помимо того це книга цінна: будить думки.

Цю книжку читали ми гуртом дуже уважно. Під впливом книги Чемберлена я почав студіювати історію італійського ренесансу, в чім допомагав мій добрий професор (соціал-демократ) Д-р Рудольф Гартман (жид), великий культурник, що вів культурну роботу між робітництвом.

У Відні був я один рік. Помимо згаданого, студіював історію політичних доктрин і селянства. Був членом українського товариства „Січ“, працював у його великій бібліотеці — робив її катальог.

Життя в „Січі“ і по-за нею мене не чарувало. Мої спомини про гімназію для мене значно миліші. За тих часів я пізнав для себе новий світ — гуманний соціалізм і ин. А що у Відні?

Тут мені здавалося всього забагато: багато домів, багато людей, багато газет... Дорого все... Самотність...

Цеглинський вже поїхав до Галичини.

Студенти-німці тримались дуже зокрема від студентів-славян. Іноді навіть бійки траплялися між німцями і слав'янами.

Німецькі студенти зарозумілі і шовіністи. Пригадую на одних дверях напис:

„Вступ дозволений тільки індо-германцям“ — отже сюди жидам вхід недозволений.

Університет великий, студентів 7.000, професорів — тьма, більшости їх не можеш знати, бо вони дуже далеко від студентів.

Весною виїхав на вакації в Галичину, але вже до Відня не вернувсь, бо записався на філософичний факультет у Львові.

VI. На університеті у Львові.

У Львові слухав лекції у Грушевського, Закшевського і ин. Проф. Ромер добре вчив. Він сам дуже начитаний, що року їздив за кордон, освіжував знання і вражіння, тому умів викладати дуже цікаво. Про Грушевського, на жаль, не можу того сказати. Він не робив особливого вражіння на студентів і тому не мав впливу на освіту, на вироблення світогляду. Не був тим, що називається „педагогом“. Як лектор був для студентів мало цікавий. Не один казав: „Волю його читати, ніж слухати“.

Взагалі вся університетська наука у Львові не робила жадного вражіння. Більше читали ми дома, ніж слухали в університеті, де дають знання мало, та й те поверхове, схолястичне, йдуть вузькою стежкою, а широкий світ лишається по-за університетом.

Тому власне нас цікавив живий широкий світ, а не мертвий вузький університет.

VII. Студентські розрухи.

У Львові точилась боротьба за український університет. Я втрутився в цю справу цілком. В зимі була велика студентська демонстрація. В наслідок цього сотня студентів попала до тюрми. Я в перший раз попав у тюрму.

Незабутнє і сильне вражіння.

В чім воно? Вражіння приємного розчарування: тюрма не така вже страшна річ.

Нас посадили в келії. Кімната як кімната. Пізніше, 1908 року, я знов був посажений якраз в ту келію, де сидів у-перше за студентську демонстрацію. Від самої демонстрації у мене залишилось добре вражіння, але я був цілковито розчарований нашими „провідниками“.

Провідником студентства тоді був Осип Назарук, а Мирослав М. його „адютантом“. Цеглинський в провідниках не був, бо був культурником.

В розгарі битви Назарук поблід і розгублено спитав: що тепер будемо робити? Я собі подумав: „ага, пане капітане, так ви такий“... В тюрмі я сидів з Назаруком разом. Тут вже й Назарук заразився духом товаришів, які трималися добре. Не піддавалися на залякування і перевели голодівку. Причиною голодівки були чутки, що ніби нас триматимуть довго, аж доки не відбудуться вибори до парламенту. У нас було почуття сили, бо „начальство“ поступалось. Ми відбули мітинг в тюремній церкві, куди прийшли всі, обгорнуті ковдрами. (Ми умисне не вдягались). На вічу вирішили: вимагати, щоб випускали всіх або нікого. Начальство хотіло, щоб випускати всіх, за винятком 10, яких воно вважало за провідців. Ми на це не погодились. Потім хотіли випустити всіх, окрім одного (Павла Крата, наддніпрянця). Ми голодували: пили тільки воду та мали на день шматочок цукру.

Нарешті таки добились свого. Нас всіх випустили. 3¹/₂ дні, перебуті в тюрмі, залишили по собі у нас добре вражіння якогось доконаного громадського діла.

VIII. На агітації.

Після виходу з тюрми (це було в березні 1907 р.), ми розїхались на передвиборчу агітацію. Це була моя перша великополітична подорож, бо я агітував аж у пяти повітах: Бучацькому, Гусятинському, Борщівському, Бережанському і Радехівському.

Ми агітували „від свого імені“ — за жадну партію, лише ставили вимоги: що мав би зробити парламент.

Програмою агітації була „програма-мінімум“ австрійської соціал-демократії. При тім подавали короткий історичний перегляд російської революції й оцінку її.

В Радехівський повіт я поїхав власне з доручення польської соціалістичної партії, котра там ставила свого кандидата адвоката Д-ра Левенгерца, заможного соціал-демократа. Доводилось мені тут агітувати в 4- жидівських осередках (напр., Радехів, Лопатин і ин.) щоб українські міщане, котрих було меншість, подавали свої голоси за кандидата — соціаліста, хоч і не українця. Я був того переконання, що нам передовсім треба переведення хоч мінімальної робітничо-демократичної програми в життя, а з того буде хосен для всього населення.

Підчас агітаційної подорожі ночував по селянських хатах, знайомився і з людьми, і з їх потребами, кривдами, то-що. Це передо мною відкривало книгу життя українського реального селянства.

Квітень, травень, червень — три місяці були в агітації. Спеціальної політичної літератури для агітації у нас не було: все доводилось імпровізувати. Одного разу, буди в Гусятинському повіті, почув од селян, що в Скалі є склад революційної літератури, що належала Українській Революційній Партії (РУП), котра тоді працювала на Великій Україні.

Поїхали в Скалу, знайшли жида, в котрого був той склад, дали йому 5 ринських, щоб він нам віддав той склад. Він повів нас у клуню, ми забрали 5—6 мішків брошур РУП і тоді на вічах ми їх розпускали („Дядько Дмитро“, „Чи є тепер панщина“ і ин.)

Я не агітував за жадного посла персонально. Ми доводили одно селянам: не голосуйте за пана, бо він вас заступати не буде. А друге ми виробляли з селянами програму практичних вимог од уряду.

IX. Осінь 1907 і весна 1908 р.

В-літку 1907 р. в добу моїх агітаційних мандрівок, я якось зайшов у Львові до шпиталю, де був мій стрічний брат. В

шпитальнім коритарі я побачив купу селян на долівці: у них були постріляні ноги і плечі ззаду. Очевидно на їх стріляли, як вони тікали.

Постріляно їх на виборах до парляменту. Цей факт зробив на мене виїмково сильне вражіння. Як могло це статись, щоб під час вільних, загальних і т. п. виборів могли б бути виборці стріляні? В звязку з подіями в Перемишлі, вид постріляних селян був грізним симптомом великої кривди. В Перемишлі сталося підчас виборів ось-що: кандитував там Ліберман (P.P.S.); на передодні у вечері були в цілому місті погашені всі лихтарі. Поліція розганяла в темноті людей, при тім було вбито одного громадянина. Бувши по селех, я чув од людей, що вибори — це шахрайство. Так було весь час. Була крадіжка голосів. Селяне понуро казали: „мабуть і тепер так буде“.

І ось в шпиталі лежать постріляні люде. Дивлячись на цих нещасних людей, я чомусь згадав і уявив собі постать намістника графа Потоцького. Це зо мною сталося вже другий раз. У перший раз це було зо мною у Відні. Йшло кількох нас в травні у Пратері. Хтось сказав: глянь, он Потоцький іде. Лиця його не бачив, лише плече. Дивне вражіння відчув я: був якийсь жаль в мені. Згадав при цім, що в Станиславівському повіті було вбито чоловіка ще підчас агітації за загальне виборче право.

* * *

По виборах 1907 р. скрізь і всюди писала українська і польська преса про виборчі надужиття і висловляла при тім надію, що ось новий парлямент все те змінить основно. Бо ж це народній парлямент перший, що представляє загальну волю населення.

Рівночасно при тім велася пропаганда, щоб нарешті було заведено демократичне виборче право і до краєвого (галицького) сойму.

Я бачив і розумів, що повітовій і взагалі краєвій адміністрації ці жадання не подобались ще більше, ніж вимога загального виборчого права для виборів до центрального парляменту. Ясно, що інтереси місцевих поміщиків при зміні виборчої ординації в краю, були-б зачеплені. Шляхта в краю тримала такі земельні порядки, що були-б зметені зразу, коли б монополія влади була вирвана у поміщиків. Особливо дошкуляли ловецькі закони, по яких пан міг з рушницею в руках ходити на мужицьке поле, а селанин на панське — не смів.

В осени я приїхав до Львова, вступивши вже на 3-й рік філософичного факультету. Сумна це була осінь... Після вели-

кого підйому, що охопив усіх українців під час передвиборчої агітації, тепер прийшло розчарування: парламент безсилый...

Посол Ліберман казав у парламенті, що коли парламент не змінить негайно режиму в краю і не усуне злочинця-намісника, то у нас буде діятись те, що в Росії. Це вже я пізніш довідався, що Ліберман виголосив таку промову, а тоді я чомусь про неї не знав, хоч такий настрій почувався в житті. Газети що-дня збільшували розчарування: парламент нічого не міг направити.

Українські послы не здобули жадного впливу і значіння. В цім було більше їх власної вини, бо вони хоч говорили і гостро, але чинили слабо. Часто просто капітулювали перед урядом, або не приходили на засідання, а іноді просто голосували за уряд.

Розчарували вони мене. Агітація була радикальна з політичного і соціального погляду. Кандидати на послів виголошували дуже „скрайні“ гасла, але не вміли (а де-хто й не хотів) переводити їх в життя, не вміли боротися за них, — бо не мали політичної свідомости. Вони такими родились і виховались не на борців, а на урядовців. Не були-б вони инакші, коли б і соціал-демократами себе називали, бо не в програмі річ, не в словах, а в дусі політичного виховання. Послы не були борцями за визволення.

Сум віяв із Росії — там революція програла. Лютувала реакція, а революціонери в одчай одбивалися від нападів правительства хіба-що одчай душним терором, одначе було ясно, що революція програла.

В Галичині виборча реформа не принесла змін — отже й тут програно, а для віруючих — розчарування. В Росії реакція засіла на довго. А в Галичині? Осінь несе вибори до сойму. Вибори ці мались би відбутись на основі старого виборчого закону, а новий сойм, вибраний по старому закону, мав би виробити зміни у виборчій ординації аж на будуче. Зідуться послы до сойму на Різдво і вирішать всі важні справи: весь селянський добробут, питання еміграції і т. п.

Дідичі цупко тримали в своїх руках селянство на основі старих законів, що тоді були діючими, дідич міг бити слуг і робітників.

Вибори відбулись.

Надужиття на цих галицьких соймових виборах були ще більші, страшні, яких вже давно не було. Вся виборча акція польською владою була ведена на основи глибоко-продуманого протинароднього пляну. Наприклад: по округах, де були старі

українські послы з реакційного табору, там польська влада не хотіла змін і вела все до того, щоб цей український чорносо-тенець знов попав до сойму. А де кандитував радикал, там робилось все, щоб його до сойму не пустити. І це робилося гидко, нахабно, безсоромно. Залишення старих українських реакціонерів послами робилося з єзуїтською метою — вони як раз будуть лояльні і психологічно не віритимуть в надужиття. „Як? були надужиття? Ні, цього не було — я ж пройшов на виборах і надуживань жадних не було“ — скаже той український посол в повній вірі, що в цілому краю був практикований один метод. Коли, мовляв, радикальні кандидати перепали на виборах, то це просто тому, що за них не було голосів, а зовсім не через якісь „вигадані“ надужиття. В цей же час виявилася і друга дипломатично-політична змова проти українського народу. В газ. „Новое Время“ було опубліковано про порозуміння польської галицької шляхти з Столипіним. Основою цього порозуміння було: Столипін дасть концесії польському приватному шкільництву в Коніресівці, підтримається діяльність „Macierzy Polskiej“ і т. д., а, натомість, галицька адміністрація буде старатись, щоб у Галичині було визнано третю краєву національність — руську (московську), цеб-то практично зводилось до того, щоб „старо-руську“ партію оповістити за націю. На чолі цієї „нації“ стояв Др. Дудикевич (в Коломиї), безсумнівно підкуплений росіянами, але який вірив, що робить добре діло. Дочок своїх виховував у Росії. Маючи великі гроші, він вносив руїницькі заколоти в громадське життя. Польські пани підтримували „старо-русів“ на виборах, навіть подавали за їх голоси. Дудикевич кандитував до сойму, де він мав проголосити, що вони („старо-руси“) є чистими росіянами. Видно було, що граф Потоцький поважно грав; перше — проведе до сойму реакціонерів і провалить всякі вимоги про зміну виборчого закону; друге — цим застрашить „українофілів“ у Відні, примусивши їх голосувати за уряд, бо що більш „ростиме в Галичині“ москвофільство, то більше українці у Відні старатимуться бути лояльними до уряду, до мінімума зведуть свої вимоги і взагалі йтимуть в руслі урядової політики, скомпромітуються перед населенням, яке вибирало їх під знаком певного радикалізму.

У поляка Земялковського в споминах є цинічне признание, що поляки у Відні страшили уряд галицьким русофільством, запевняючи, що вони, поляки, підтримують українців. Політична мораль польської шляхти повна цинічного єзуїтства: страшить у Відні русофільством, а в Галичині його підтримують з метою дезорганізації українських сил... У поляків було таке поняття, що вернулись, мовляв, часи старого Потоцького: нащо нам во-

ювать з москалями за Україну, краще це золоте яблуко поділимо. Українцям пригадувалось, що намісник граф Потоцький на однім бенкеті заявив: українці згадують Пиляву, але хай не забувають, що після Пиляви було Берестечко.

Так все складалось в Галичині в осени 1907 р. Нарешті приходить один з яскравих доказів розчарування. Укр. посол (В. Охримович) зрезигнував з посольського мандату і оповістив, що парляментарною дорогою нічого в Австрії не можна зробити.

Цій людині взагалі вірили і тому його заява зробила дуже депресійне вражіння на суспільство.

В цих же часах у намісника Потоцького була якась делегація, що скаржилась на виборчі надужиття. Один з делегатів сказав, що тяжкі обставини можуть довести людей до повстання. Потоцький відповів на це: „що ви мене цим лякаєте? Пішлю компанію війська і вона їх в сіх розжене“.

Ми такий народ, що нас має розганяти одна польська сотня війська? Польський граф видно дуже приzirливо ставився до українця. Не мусив-би хтось його розчарувати? Прийшов нарешті в лютому 1908 р. страшний випадок з селянином Марком Каганцем. Він бувший жовнір. Наважився написати скаргу до намісника на виборчі надужиття, про шахрайства на користь польського кандидата (польської католицької партії). В наслідок — два жандарми багнетами тричі пробили його. Він умер залишивши вагітну жінку. Жахливе це було злочинство — наче символ судьби українського народу. В газетах було написано, що хтось з польських панів був у цісаря і той йому висловив думку, що є дуже задоволений, що вибори в Галичині пройшли так гарно...

Польські газети якось писали, що з-за одного чоловіка чомусь робиться такий івалт!

* * *

Утиски і надужиття на виборах завдали людям великого душевного болю. Можливо, що в давні часи ці утиски були ще більші, шляхта тоді панувала ще брутальніше, але з розвитком людської свідомости менші утиски відчуються тяжче. Менший утиск нагадує про більший. Менша кривда викликає згадку про велику кривду.

Тому чаша гіркого почуття переповнюється вщерть від одної краплі. В тяжкій депресії, в сумному настрої вся наша „галицька нація“ на виборах нічого не виграла.

З Росії йшли все тяжчі вісти про утиски українства. Якась понура безнадійність охоплювала суспільність.

Сталось кілька пипадків самогубства. З моїх знайомих протягом зими скінчило самогубством три студенти. В пресі писалося про цей сумний обяв. Навіть Грушевський забрав голос в цій сумній справі. На мою душу налягав тягарем цей стан річей. Я пильно вчився. В праці шукав забуття і втішення своїх внутрішніх трівог та хвилювань. Читав лекцію проф. Густава Стеффенса (соц.-дем.) про демократію в Англії. Який контраст: там робітники і капіталісти, а тут селяне і поміщики ведуть боротьбу. Одначе, можлива-ж демократія в суспільствах, де йде боротьба класів? В Англії инакше, як в Галичині. В роздумуваннях і жалях пережив я зиму.

Скоро після трагічної смерти Марка Каганця я виїхав зі Львова на одно селянське віче в село Чернихівці, щоб агітувати за Андрія Шмигельського, соціал-демократа, одного з найкращих селян-соціалістів, який був у нас в Галичині.

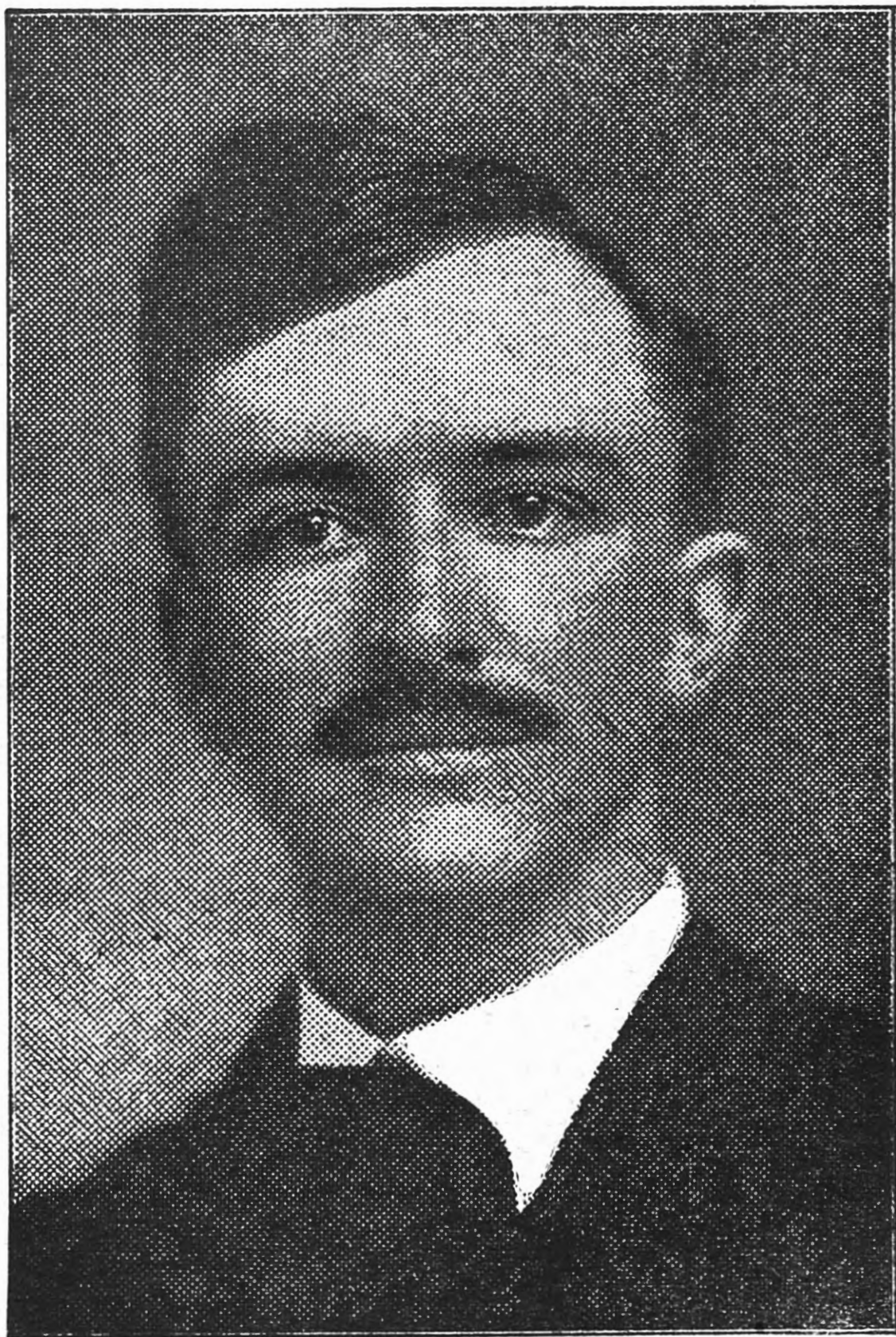
Ну, і Шмигельський на виборах перепав: у його просто було вкрадено три голоси. Цей випадок стався перед моїми очима. Адміністрація робить, як хоче.

Х. Підготовка і атентат на графа Потоцького.

У мене не було жадної внутрішньої боротьби і сумнівів. Рішення сталось за три секунди: я тако-ж зроблю, як хочу. Тому, що так хочуть всі. В повітрі носилась потреба цього. В Галичині навіть перед роками говорилося про це. Як так далі піде, то треба вживати російських способів. Може-б навіть було добре, як-би 5—6 озброєних людей пішло в сойм і вистріляли-б „мозок польської шляхти“. Може-б згинуло яких 30 людей, що верховодять шляхтою, насичують її злобою і пристрастю гніту над нами. Це робить купка одиниць, а більшість шляхти — це пересічні, інертні люде — вони ні при чім, лише є знаряддям в руках верховодів. Знищити верховодів шляхти— може-б обставини значно змінилися?

Один український консервативець казав, що „до того дійде“, що „то неминуче“.

Були чутки про якісь вибухи, про повстання. Але я того не хотів. То не може вдатися, бо нема нічого підготованого. Ми живемо по-одинці, розпорошені, не зв'язані єдністю духа, не організовані. Тому всякий стихійний виступ буде здавлений, знищений. Криваві репресії будуть мати навіть зверхне оправдання перед „широким світом“, який не шукав і не хоче знати причини, а лиш осуджує розрухи, заворушення,

МИРОСЛАВ СІЧИНСЬКИЙ.

„неспокій“. Розкричать наші свідомі і несвідомі вороги, що народ наш „дикий“.

Неорганізований народ може боротись? Ні. Всяка суспільна, в тім і національна боротьба може бути лише організована. Боротьба впливає з організації, як впрочім і організація спричинюється боротьбою.

Наш народ ще не бореться, бо він неорганізований. Він лише терпить, стогне під утиском. Проявом його життя в стогін.

Даремні тепер ці окремі мрії про повстання. У нас повстання є неможливе, бо ми не організовані. У нас можливий хіба що бунт, але всі бунти в історії були роздавліювані і спричинювали ще більше болю для поневолених.

Виступати треба одному.

Я був безпартійний, один, мій акт є індивідуальний. Мене дуже боліло ще одно: як такі люде як і Потоцький і інші, не бачуть, що ми так далі не можемо? Чому вони цього не бачуть, чи не хочуть бачити?

Український народ в Росії вже-ж підноситься, робітничий рух також росте на нашій землі — відносини закріплюються інакші, на чергу прийшла інша історія. Тимчасом панування поляків зостає ще більш лютим, немилосердним гнобительством. Невже верхня верства польська не розуміє наших неминучих потреб? Чи це гордість їх така?

Мене брав жаль на безвихідну сліпоту гнобителів. Як це зроблю, то цю пиху, сліпоту, зарозумілість, цю хоробливу гордість буде знищено, зломано. Їй буде зроблено найболючіший удар.

В тім тижні читав книгу Костомарова про Богдана Хмельницького. У мене ненависти не було лише якийсь жаль. Вже як вирішив, то згадував ролю роду Потоцьких в нашій історії. Вони не лиш гнобили, але й знущалися. І так сотні років і мільйони наших жертв. Це має бути їхня і наша традиція?

Тиждень перед актом їздив зі Львова, щоб побачити село. Промовляв на вічі, розмовляв окремо з селянами, маючи в душі рішення. Приїхав дуже бадьорий і спокійний. Приїхавши до Львова все думав, як це зробити. Рішив: піду просто до його бюро. В палац намісника.

Акт був у цвітну (вербну) неділю.

Перед цим у п'ятницю чи суботу пережив одно сильне враження. Я сидів дома і читав. Приходить сестра Ірина і розповідає, що Франко хворий, непритомний, мабуть умере. Мені стало його дуже жаль. Ми його тратимо. Гине наш ідейний провідник, гине в біді, в злиднях, не скінчивши своїх праць. Все

життя був відданий на тортури через таке становище нашого народу. Поневолені є так тяжко, що не можемо врятувати провідника. Сум налягає на нас. І це тому, що ми раби. То знав Франко і в нас раба викорінював.

Нам скрізь біда. Ми навіть Франка мусимо втратити. Будемо потопати, будемо падати все нижче й нижче. Виходу нам нема.

В неділю рано 12 квітня (1908 р.) пішов туди. Револьвер купив ще раніш, перед моїм останнім вічем на селі. Записався до намісника на авдієнцію. Довго чекав. Було багато людей.

Пустили мене до нього біля полудня. Увійшов до його кімнати. Коли-б забачив людину симпатичного обличчя, таке собі батьківське лице, то ще могло-б бути инакше. Він липнув — обличчя зле, червоне. Тип польського шляхтича, міцно збудований і самовпевнений.

Він очевидно нічого не сподівався.

Увійшовши я зразу сказав:

„То за Каганця і за нашу кривду“ — і вистрілив кілька разів. Він упав, але зразу став на ноги.

На гук пострілу увійшов льокай. Потоцький йому сказав щоб мене взяв.

Я сказав йому, що я не втікаю.

Льокай боявся і не брав мене. Я поклав револьвер на підлогу, а потім пішов з льокаєм і сів у передпокої. Сидів там з $1\frac{1}{2}$ години. Люде ходили, метушились, двері були порозчиняні. Я міг-би легко втікти, але того не хотів, бо хотів усе розповісти на суді.

Аж прийшов поліційний комісар Бігун (українець), ренетат, панський прислужник.

Я сказав йому, що то я зробив. Він мені не вірив. Але пішли вниз разом. На улиці вже стояли українці. Лиця щасливі — не бояться. Хтось з них подав мені руку, я стиснув.

Комісар Бігун боявся разом зі мною їхати, тому посадив мене з поліцаєм на фіякра, а сам сів на іншого.

Так і поїхали.

Сидимо з поліцаєм в кареті. Він (поляк) питається, за що мене арештовано. Я сказав. Він дуже здивувався: навіщо я то зробив? Я розповідаю йому причини. Говорю помалу, тихо. Обличчя у його помалу змінюється, течуть сльози... Бере мене за руку й каже, що мене безсумнівно покарають смертю. Він радить мені, щоб я в поліції зробився „непритомний“. Він скаже й посвідчить, що я був цілу дорогу непритомний. Це треба зробити, бо це одинокє, що мене може врятувати...

Так гомонимо і нарешті приїздимо до поліційного дому.

Поліційні комісари дуже уважні, ввічливі, грічні. Мовчки вислухували, несуперечили. Лише один, молодий, вступив зі мною в дискусію і суперечив: не маєте рації. Того не мусили робити. Утиски є скрізь, виборчі шахрайства є скрізь, так само в Англії і т. д.

Прийшли ще інші люде. Мене залишили самого. Підійшов до мене знов той поліцай, що віз, і знову почав доводити: що він розмовляв з людьми і всі певні, що мені буде кара смерти, от-же треба, щоб я став „непритомний“ і т. д.

Стиснув мені гаряче руку і відійшов. Підійшли урядники і ввічливо перепросили, що хочуть мене скувати.

Скували і повезли.

Перше обличчя, що я побачив у вікні: хлопець-майстеровий, якого я перед двома тижнями вчив. У нас були такі курси для робітництва. Він стояв і дивився на мене з вікна такий щасливий і... нещасливий.

Відпровадили мене до слідчої в'язниці, на вул. Баторого. Там є суд.

Я попав до тієї самої келії, де рік перед тим сидів за студентську демонстрацію. Увійшов. Там сидів хлопець літ 16—17. Питаю: за що ти сидиш?

— За крадіж.

— Хто-ж ти є?

— Злодій.

Був жидок. Щирий. Не стидається свого вчинку. Настрій мій був добрий, ніби я приїхав з якоїсь довгої дороги. Спав увесь тягар. Дуже втомився, але нарешті скінчив. На душі спокійно, легко.

Потоцький вмер того-ж дня від кількох ран, що я завдав. Перша вже була смертельною. Вмер цілком притомний і перед смертю заявив вірність цісареві (а не Польщі). Йому було тоді літ 45—48.

До моєї келії поставлено військову варту. Одна з перших варт складалась з українців. Фірер (унтер-офіцер) і два жовніри. Коли вони стукнули в двері, я сказав, що я Січинський. Фірер сказав до мене: „будемо вас добре стерегти, щоб ніхто нічого злого вам не зробив“. Потім він до жовнірів: „ви присягали цісареві, але та присяга є неважна“. Він їм доручав, щоб вони все робили, що мені треба. Коли я що напишу, то щоб вони те взяли і передали йому, їхньому фірерові...

Вони стояли перед ним по військовому і пильно слухали. Сам фірер передав мені через шпарку листа від моїх з дому. Потім то повторялося.

Були такі варті, що приносили мені з дому листи, газети,

навіть їжу. А були й такі, що береглися: або капраль зі мною говорив, або жовніри, а між собою вони не мали порозуміння і боялися одна сторона другої.

Ходив я під вартами, котрі часто змінювалися. Одного дня йшов я до слідчого. На долині в кімнаті переводять особисті ревізії. Я стояв під стіною і чекав на ревізію. До мене підходить один з вахмістрів і каже, що хоче говорити зі мною. Він читав у газетах мої зізнання і характеристики жандармерії. Він хоче, щоб я не думав, що всі такі, як я описую. Більшість справді є погана, але є й такі, що настроєні проти уряду, проти безправства і т. п. Говорив він до мене по-українському.

Це все мене бадьорило. Це показує, що я не помилюся в своїй оцінці відносин і що мій протест відповідає потребі людській. Багато людей розуміють мене правильно. Видно, що у всіх накипіло — і українців і поляків. Пригадую, що раз було таке. Вартовий-поляк побачив, що я маю щось (лист!) в кишені. Він руку в кишеню, а там лист. Помацав його, поглянувши на мене, але листа не взяв.

Тоді в тюрмах у Галичині режим був инакший, ніж тепер. Директор слідчої тюрми (чех) дуже добре до мене ставився. Часті приходив до мене і розпитував, чому я те зробив. Я оповідав щиро і одверто. Він кивав головою, слухав. Нічого мені не перечив, не переконував, не вмовляв мені помилковости мого вчинку і йшов.

До речі, я тут пригадаю характер двох президентів суду, що мене судили: за першим разом був суддя суворий, мовчаливий, говорив до мене по-польському. Але моєї смерти не хотів. За другим разом: ввічливий, балакучий, прохав мене сідати, гостив цигарками, але смерти моєї вимагав.

XI. Суд.

Перед першим судом зголосилося багато адвокатів-українців. Один з них (важна в політиці персона) переконував мене, що коли я скажу, що хотів смерти намісника, то це для справи буде зле. Це представиться перед суддями дико, жорстоко, ніби я хотів бути жорстоким. Коли-б я сказав, що смерти не хотів, лишень хотів цим способом протестувати, може трохи покарати, то це буде ліпше.

Я тоді дав себе намовити. Як прийшов на суд, то я так і говорив. Я знав, що засудять на смерть, але потім мабуть змінять. Суд відбувся два місяці пізніше після акту — в червні. Ніякого прикрого вражіння від суду я собі не сподівався. Але

2—3 дні по суді я почав думати, що я на суді сказав неправду. Бо я справді хотів покарати його смертю...

Цим мучився з 1½ тижні. Не міг спати, бо зробив злочин — збрехав. У такій важкій справі. Мав відвагу це зробити, але перед людьми відпераюсь.

Соромно було, неприємно, тяжко... Але якось в одній секундці надумавсь: прийде другий суд і я признаюсь, що я збрехав... Мені стало легко на душі.

Так я й зробив. Це не вийшло навіть несподівано, чи дивно. На першому суді прокурор вигадував різні речі, напр., що я підкуплений, що в мене в кишені знайшли 30 корон (!), що я мав ніби-то тікати. Підставили навіть свідка, котрий чув, що я ніби-то десь, колись, комусь казав, що тікатиму через Волинь, через Грубешів... Підставили й другого „свідка“, котрий свідчив, ніби-то бачив мене десь в шинку, де я „лаяв“ намісника.

Таке ведення справи було підле. Мабуть і самі судді не вірили цим небилицям.

Акт оскарження був написаний грубо. Український народ в ньому називано було „українською партією“. Коли вже через рік був другий суд, то вже був призначений судом прокурор-українець (як його призвіще?), котрий з обов'язку служби мусив мене обвинувачувати. Прокурор говорив по-українському і акт оскарження написав коректно, без жадних вигадок і фальшу. Він стояв на становищі правнім: закон забороняє вбивати, а я вбив, — тому винуватий.

Де-які мої оборонці-адвокати ще на першій судовій розправі казали, що треба піддати мене лікарській консультації — чи не робив я свій вчинок з невідпорного духового примусу?..

Всі повищі обставини примусили мене на другій судовій розправі зробити пояснюючу заяву, щоб ніхто в блуд не впав ані свідомо, ані несвідомо.

Я сказав просто, що на першій розправі всі три сторони були не чесні, це-б-то суд, адвокати і я. Суд вигадував усе, що було неправдою. Адвокати говорили всячину — про лікарів, про мій психічний стан і т. п. Я те-ж горорив, що мені було байдужно, чи буде смерть намісника, чи ні. Тепер я це заперечую. Я хотів покарати його смертю... То має стояти ясно перед судом, як було.

В межичасі між першим і другим судом до мене ходили лікарі-професори (поляки) досліджувати мій психічний стан. Але вони скоро забули, що вони мене мають досліджувати, бо вступали зі мною в політичну дебату. Вітались, руку мені подавали. Розмова провадилась на тему: чи не погодилося-б

якось? Чи не допомогло-б, коли-б витворилась польсько-українська держава? (Своєрідна пізніша петлюрівщина).

Я був ввічливий з ними, але заперечував їхні „пляни“, бо дуже далеко до того, щоб поляки справді признали нашу рівність. Зі спільної держави буде лише фікція, обман, чи самообман. Ліпше наперед розділимся, а потім побачимо...

Думаю, що вони були чесні люде. Один з них прийшов якось до мене і каже, що для себе особисто, приватно, хоче знати, що-б вони мали написати в своєму лікарському заключенні? Чи не помітив я сам у себе чогось подібного до „духового примусу“? Коли-б я згодився на таке заключення, то мене тоді напевно не скарали-б смертю. „Припущення про „примус“ є таке очевидно-натуральне, бо ви тоді жили в таких обставинах, вразливо на все реагували-б. В таким-би разі (моєї згоди) мене-б заперли судово до санаторії. А відтіль можна і втекти.“

„А як ні (коли я не згоден), то з лікарського становища ми не могли-б сказати, що ви не розуміли того, що робите. Правда, ви були тоді в стані депресії, що зрозуміла є... вам 25 літ вязниці, а тоді вже можна щось бачити...“

Я стиснув професорові руку і сказав йому, що він не може сказати инакше, ніж так, як є.

Справді професори дали мені дуже добре свідоцтво. На їх думку, мене уневиннити по совісти не можна, але у всіх вони про мене з морального боку свідчили добре.

Польська преса їх за те потім лаяла. Мені аж ніяково було чути їх свідоцтво... Вони були здивовані, що я знаю польську літературу...

* * *

По другім суді через 4 місяці прийшло повідомлення, що цісарь дав мені 20 літ, не враховуючи часу слідчого увязнення (власне 1¹/₂ роки).

Подавали до цісаря прохання адвокати. Після цього несподівано якось прийшов отой директор (чех), не кував мене, а взяв і одвіз з одим поліцаєм до „Бригідок“ (страшна тюрма, бувший монастирь; тут наших катували потім, вже по війні).

У Бригідках був лише два дні. Рано збудили, закували і повезли у Станіславів. Дуже іречно зі мною поводитись. Як кували, то прохали вибачити і т. п. Були не раз поляки... Це було в літі 1909 року.

XII. Тюрма у Станіславові.

Перше вражіння у Станіславові (в тюрмі) дуже яскраве. Якийсь старий чоловік розкричався на мене, чому я стою в коритарі, а не під стіною?

З канцелярії залунав голос:

„Dajże ti, rap, sprokōj, on już tam nie usieknie“.

Так собі спокійно, без злоби, впевнено.

Як він то сказав, то мені блискавкою через голову пролетіло:

— а я таки втечу!

Стало на душі мені легко.

За три дні один з тюремних дозорців (українець) сказав нишком мені:

— „Не бійтеся, ви відціль втічете. Ніхто відціль ще не втік, але вам ми поможемо. Лише будьте терпеливі. Може доведеться довгенько чекати. Може за яких 1—2—3—4—5 років. Може вікном, може дверима. Я ще не знаю сам“.

Був чоловік розважний. Я весь час був певний, що треба втікати. По суді ця думка у мене весь час була в голові. Не знав коли то станеться, але був певний, що то мусить бути. Якийсь фаталізм був у мене, як то говорить польська приповідка: *Co ma wisieć — nie utonie*. Мені хотілося ще добре і спокійно повчитися. Суди і слідства мені розбивали увагу, а тепер я міг студіювати спокійно. І книжок мав досить. Тому й тікати я не спішився.

Мої вражіння з тюрми приємні. Як на старість, то згадується приємно про шкільні роки, гімназію або-що. Власне і я згадую найліпше про гімназію. Але тюрму згадую приємніше, ніж перебування у Віденському університеті. В тюрмі у мене було почуття великої внутрішньої свободи.

В тюрмі я мав формальну неволю: рано вставати, вітати дозорця, голитись що-дня, носити арештанську одіж — але це вже мені не здавалось неволею.

Був молодий, веселий. Бачив наслідки свого вчинку, був морально задоволений тим, що виконав. Оточення моє не показувало ненависти, я також ні до кого її не відчував. Пильно працював у столярні 9 годин що-дня. В неділю сидів собі і читав книжки. Люду в тюрмі багато і різного: були католики, уніяти, православні.

Кожному побажав-би таких два роки! Ніби в монастирі, або ніби десь далеко від світу на кордоні, в пралісі, одбуваєш службу і живеш сам.

Кара не те, що дають, а те, як люде самі кару приймають.

Не поляки в тюрмі, а українці в Америці мене таки трохи покарали.

Я не нарікаю на тюрму. Може й годиться так, бо-ж людину все таки вбивати не можна. Коли-б я сам собі призначав кару, то дав-би собі 6 літ, а не 20. За 20 літ людина дуже

нищиться. Це важко. Людина в тюрмі руйнується морально, коли довго сидить.

...Читав багато книжок по-англійському і французькому. Один мені казав: на що вам того? Будете сидіти 20 літ — що вам з того?

По-англійському читав добре і багато. По-французькому менше. Знов читав і Достоевського. Особливо його славний „Дневник“ і ин. Також мав нову українську літературу. Це все мені приходило. Здається, тоді вже мав і „Історію української літератури“ Франка. Часто читав „Кобзаря“ — все щось нове знаходив у ньому. Перестудіював антропогеографію Ратцеля, історію філософії Ібервега. Тоді перечитав книжки славного польського письменника Бжозовського — маю його „Legendu Młodej Polski“ з тюремними печатками про дозвіл це читати. Читав нові книжки з історії релігій, напр., Пфляндерера і ин.

Так час мені минав... Вставав о 5 год. в-ранці, лягав о 9 у вечері. Ніколи не був слабкий. Навчився столярства і став спеціалістом у заготовленні дощок до поліровки. Доски тесав. За цією роботою і вчусь англійської мови. Роблю, а сам кидаю очима на папірець, що лежить передо мною, списаний словами і вчу їх. Так було вивчу на день і 5 і 10 слів. Так день за днем, то вивчивсь багато.

Навчився варити. Всі там були пів-голодні. Тому як контрабандою натягаємо з тюремного города бараболі, то й варимо. Так я навчивсь варити.

„Зі світу“ стали чутки приходити, що задумано втечу. Головні пляни виробляв Микола Цеглинський, котрий вів переговори з дозорцями і т. п. Вітовський також до цього був близький.

В літі 1911 року один дозорець стукає в двері і каже: „хотіли-би втікати?“

— „Чому-ж ні, кожний бо того хотів.“

Арештанти звичайно про це мріють, але в більшості моляться за те, щоб цісарь умер — тоді буде амнестія.

Одного разу було попереджено, що „все готове“. Влада вірила, що я не думаю втікати. Підіслали раз шпіона (німець), щоб намовляв мене тікати. Я догадався і твердо сказав йому, що тікати не хочу. Тому вже догляд за мною не був такий строгий. На варту вже ставили навіть українців.

В жовтні приходить арештант (поляк), подає картку — що „будьте сьогодні готові.“

Тоді я не спав до 9—10—12 години. Не було нічого. Кіль-

ка день пізніше те саме: „будьте готові.“ Через тиждень те саме.

В той день я багато стругав дошок і мусив гострити гебель — На віщо, коли маю тікати?

Вигострив, бо може хто другий скористає.

Ввечері читав книжку і забувся.

Одчиняються двері, входить дозорець і каже: „Скоро, скоро!“ Зімняв ліжко так, що ніби хтось там спить, поставив черевки перед ліжком. Це й допомогло, бо до рана втечі не одкрито.

Йшов тільки в сорочці, щоб при зловлені не казали, що я щось вкрав з державного майна.

Дозорець мав свою, сховану у пивниці, одєжу. Я там передягся, лишив навіть сорочку. Йдемо коритарем до головного виходу. Теорія була така: два дозорці не мають служби, виходять геть.

В коритарі така пригода, зрештою щаслива. Посеред коритору надходить інспектор, котрий мене добре знав.

Дозорець стиснув мені руку і каже „пропало“.

Але вже не можна було вертатись. Йдемо повільно на зустріч своїй долі. Вже залишилося кроків 15—20. Мені все-таки здавалось, що не пропало. Інспектор потер рукою чоло, став, потім повернув у канцелярію. Ми по-при канцелярію мерщій.

При головній брамі (це було 8¹/₂ год. у вечері) був дозорець — поляк.

Мій провожатий засалютував йому, а той відчинив двері на двір. Там є ще друга брама, а там вже військова варта.

Вийшли.

На вулиці.

Ясна зоряна ніч. Я оглянув тюрму: величезний будинок. Всі вікна ще освітлені. Наче зачарований замок...

XIII. На Волі.

В парку був Вітовський.

Привіталися.

Він сказав куди йти.

Пройшов через місто. Ніхто не пізнав.

Дозорець ішов з-заду й далі за мною, щоб забрати одєжу. Зайшов до одного дому, де чекало двоє селян з селянською одєжою, в яку я миттю перебрався. Затим прийшов дозорець, я віддав йому уніформу. Попрощався з ним. Він пішов до дому. Я з селянами поїхав у село.

Селяне везли дошки. З ними я сидів на возі, в баранковій шапці, як справжній селянин. Пізнати ніхто не міг-би. Приїхали

під жидівську рогачку (край наймав жидові на мито). Шлягбаум запертий. Жида ми не будили. Випрягли коней, а воза на руках перенесли полем на другий бік. І це було добре, бо на другий день жандарми питали жида, чи хто тут в ночі не проїздив. Приїхали в село (забув як зветься).

Мене сховали в клуню. Війт і рада знали про цю справу. Там я ховався шість тижнів, а галицька польська влада шукала мене по границях.

Другого дня селянин приніс польську газету, в якій було писано, що мене зловлено.

Так кілька разів було мене ловлено.

За шість тижнів я перейшов до другого селянина і жив у нього в сіні. Це вже була половина листопаду. В сіні було зроблено тунель. Я влез і ліз аж на кінець стоги, де було зроблено, щось вроді „хатки“.

Але було зимно. Селянин перевів мене в стайню. Я спав у жолобі. Це було вже в грудні, але мені було тепло. В стайні був лише три дні, потім я перейшов до третього селянина. Це була дуже бідна хата і багато дітей. Тут я прожив довший час. Старші діти знали хто я і попереджали, як хто було входив до подвір'я.

Потрохи-потрохи взнало багато людей про моє перебування. Ставилися добре.

Був у одного селянина за кума. Хрестили дитину в церкві. Тут трохи не трапилась біда. Одна молодиця запитала звідки я. Кажу з сусіднього села. З якого кутка? питає. Я замішався. Вона запідозріла якусь непевність і переказала про це батькові, якого дитину хрестили. Той сказав їй, хто я. Вона не зрадила...

Шостого тижня (вже перед одїздом) відбув я в тому селі віче. Зійшлося 50—60 людей. Я сказав маленьку промову. На вічу був один дідусь, вже сліпий, що був присутній на першому вічі в Галичині — 1849 році. Він про це мені оповідав: „то було перше, а це останнє моє віче.“

Звідти поїхали ми до Чернівець. Кіньми їхали до станції, потім залізницею до Станіслава, а потім просто до Чернівець. Їхало нас шестеро. Кондукторові сказали, що їдемо як свідки до суду до Коломиї.

З пів-дороги мої супровідники вернули назад, а я сам поїхав далі. В Чернівцях пробув більше місяця. Сюди приїхав Др. Анзельм Мозлер, мій давній приятель. Селянський адвокат. Соціаліст. Ніколи не боронив панів, а лише робочий селянський люд. Працював по організації поміщицьких наймитів і видавав для їх газетку „Двірська служба“. Приїхав до мене „в гості“ і сказав, що повезе мене далі. В моїй справі він був у зв'язку з

Цеглинським і ин. Я дуже прохав його, щоб він цього не робив. (Др. Мозлер знав про мій плян убийства Потоцького. Не виступив оборонцем моїм на суді з принципіальних причин*).

Др. Мозлер послав гонця у Яси, щоб розвідався, чи не можна переправити мене до Царгороду. Той говорив там з... Раковським. Той не радив везти мене через Румунію. Тому ми виробили плян і поїхали назад через Станіславів, Львів, Краків експресом до Берліну, а відтіль вже до Швеції.

Весь час подорожі я був певний, що нам вдасться, а Мозлер навпаки. І все-ж уперто їхав зо мною. Дивна людина. Його становище справді було кепське: він міг пійматися і постраждати тільки за те, що утікав я. Він не вірив в успіх цього підприємства, але якийсь моральний примус велів йому робити те, що він робив. Я думаю, що це і є справжній героїзм — перемогти самого себе. Таким справжнім героєм подвигу і був Мозлер, не маючи жадної надії на публичне признание, на славу за свій вчинок, довершуваний в повній самоті душі. Та зрештою його тихий, ніким не помічений і не похвалений вчинок підчас війни, коли він добровільно поїхав в табори російських полонених для несення служби гуманізму, в такий страшний час загального озвіріння і індивідуалізму, поїхав на непомічуваний подвиг і вмер там, виконуючи свій внутрішній, особистий моральний наказ — вказує на героїчну (в кращому розумінні) вдачу цієї людини.

У Берліні ми з ним попрощалися. Він мені постачив паспорт (одного Дра прав, жида), купив білет до Швеції та ще дав книжку англійських поезій для розваги в дорозі. Дивна ніжна теплота жида-ідеаліста і тепер зворушує моє серце почуттям любови, вдячності і... подиву перед усіма нереклямованими героями...

XIV. В Норвегії.

По шляху до Швеції спав і збудився на шведському березі. В купе зі мною їхав якийсь чоловік. Виявилося, що він поліційний урядник з Бергену — був у Німеччині на студіях кримінальної хемії, тепер повертав до дому. В розмові він не радив мені їхати до Христіанії (Осло), а вихваляв Берген і обіцяв допомогти мені влаштуватися там.

*) Взагалі Др. Мозлер був моїм добрим генієм. Він мене познайомив вперше з „Sozialistische Monatshefte“ і був протектором мого першого публічного виступу — у Підгайцях — він був головою зборів, а я вперше промовляв. Під час війни з доброї волі поїхав у табори російських полонених в Австрії, там гуманітарно працював і заразившись якоюсь хворобою — вмер у таборі.

Оселився я в селі, що звалось Парадіз (рай). Тут встоїть гарний інститут вивчення моря. В цім інституті я й познайомивсь з Нансеном. Що-дня їздив з села до Бергену. Вчив пильно норвежську мову. Добре її вивчив і читав твори Гамсуна вільно по-норвежському.

Для вивчення краю зробив мандрівку пішки через Норвегію від моря до моря. Йшов 4 тижні. Селяне подібні до наших. Якась ніби Гуцульщина. Мені ще тоді прийшла думка, що селяне на цілому світі своєю вдачею однакові. Одріжняються мовою, одежою і т. п. зовнішніми прикметами, але вдачею, як суспільно-психологічний тип, однакові.

Придбав у Норвегії багато приятелів. Мені були милі ці норвежці, а вони цікавилися мною, бо, здається, я був перший українець, що приїхав до Норвегії. Про Україну вони знали мало, а й те, що знали, походило більше від Бернсона, що в тім часі інтересувався українцями і писав про нас.

З Америки мені писали, щоб я їхав туди. Але мені чомусь не хотілось. Бажав побути вільним, цеб-то по-за українською громадою, хотів дуже повчитись. Гроші мав з Америки. На мою втечу склались де-що в Галичині, де-що навіть на Великій Україні.

XV. У Швеції.

З Норвегії мусив виїхати через одну пригоду. Одержав я листа, що той адвокат, котрого пашпортом я користувався, хоче бути суддею і тому мусить мати свій пашпрот для виконання якоїсь формальности. Пашпорта відіслав, а собі одержав іншого. Незручно було мені виступати вже під іншим призвищем, тому я мусив виїхати до Швеції.

В Швеції мені вподобалось ще більше, ніж в Норвегії. Вивчив добре шведську мову. Що довше жив у Швеції, то більше хотілося залишитися тут. Живу м. Люнд. Це старе історичне місто, як напр., наш Київ. Чудесний університет. Почав я читати про організацію народньої освіти в Швеції. На мене зробило велике вражіння те, що в Швеції існує по-над 40 народніх університетів для старшого населення.

„Народній університет“ — це вища народня школа. Коли я перечитав звіт одного з таких університетів, особливо промову ректора, то я дуже захопився цим. Написав я листа туди, запитуючи, чи міг-би я приїхати? Відповідь була прихильна.

Я поїхав туди. Грошей у мене не було — ледви вистарчило на білет туди. Приїхав без цента в кешені. Це було село Брунсвік біля м. Людвік.

Це центр залізної промисловости і разом центр робітничої освіти, політики і цивілізації. Робітничі професійні союзи дають багатьом своїм членам стипендії, щоб вони могли здобути добру освіту. Величезні успіхи робітничої освіти там наочні.

Я вступив до тієї школи за ученика. Незабаром професори побачили, що я міг би вчитися вже самостійно. Один з професорів (соціал-демократ Сандлер, теперішній прем'єр-міністр Швеції) виїхав до Стокгольму, а я $\frac{1}{2}$ року жив у його помешканні і багато читав.

Одного разу, ввечері, на Різдво багато тут зібралось соц.-дем. Бавились, розповідали байки. Прохали й мене щось розповісти. Я їм розповів про себе все і вони далі вже знали хто я і чому живу у них. Жив під чужим паспортом і далі з обережності, щоб не було клопоту моїм друзям.

Ще про освіту робітників.

Довелось мені тоді (1912 рік) їздити на заложення Союзу Освітніх Робітничих Організацій у Швеції. І що ж вийшло?

Цього року (1926) дістав од їх справоздання: в цім Союзі вже є близько $\frac{1}{2}$ мільйона членів. Це у маленькій Швеції.

Був я в Стокгольмі два місяці, діставши від соц.-демократичних послів д-звіл бувати і оглядати всі робітничі школи. Так само бував і на засіданнях робітничої партії. Потім поїхав до Брунсвіку і три місяці працював у шахті, щоб ближче пізнати робітниче життя

Був членом професійної спілки шахтарів. І досі маю членську книжку.

Після того пішов працювати на ферму.

Це була своєрідна школа хліборобства. Її вів добрий господар — практичний учитель хліборобства. Дивна це була людина. Він був майже 20 літ мандрівним учителем хліборобства: йшов од села до села і вчив селян на практиці, як треба раціонально господарювати. Він був фанатиком свого діла. Не звичайний загальний промовець. Коли говорив, то був пророком.

Народ з вдячності за його працю шляхом складчини зібрав кошти, купив ферму і подарував йому, щоб він на старість міг вільно жити і продовжувати свою любу працю на своєму господарстві. От ця ферма і стала фактично школою вищого сільською господарства.

З ній було більш 100 учнів що-зими. Навіть робітники з маєтків приходили вчитися сюди, щоб справді бути кваліфікованими сільсько-господарськими робітниками.

Багато було між учнями соціалістів.

Учеників об'єднувала величезна любов їх „учителя“ до землі і до свого діла.

1920 року я одвідав Швецію і побував у двох комуністичних колоніях, що були засновані учениками того незвичайного учителя. Ці колонії зробили на мене найкраще вражіння — справжньої трудової демократії.

Між ними є дуже інтелігентні люде. Я сам бачив одного з цих робітників, як він, почистивши корову, потім сидів і читав „Діалоги Платона“.

XVI. Зустріч з Колонтай.

Я співробітничав у соціал-демократичній газеті „Jönköping“. Одного дня з редактором її пішов на проходку, де зустріли хлопця — він приніс нам газету: там були звістки про початок війни.

Поїхали до Сандлера (я в його тоді жив). Він сказав мені, що у-вечері прийде до його російська революціонерка Колонтай. „Вона що иншого говорить про українську справу, ніж ти“.

Побачили її ввечері. Колонтай у повнім розумінні того слова — дама: напарфумована, перфектна. З нею була у мене баталія. Це перша зустріч з російською революціонеркою. Її становище: ніякої України — нема. Яка там Україна? Все змішане. Нема етнографічної межі. „Мій батько сам був українофілом, але то справа несерйозна. У вас нема літератури. Був один Шевченко та й він умер“.

Про Галичину вона не могла заперечити і тому зробила викрут: під Австрією є, мовляв, Україна, але Росії там нема.

Моє становище в суперечці було погане: вона з України, а я сам тієї України не бачив. Кому оільше повірять: мені чи їй? На щастя в мене була мапа (котру я негайно приніс з своєї кімнати), на котрій було зазначено Україну. Цей очевидний факт зробив вражіння і Колонтай явно зняковіла. На її заперечення, що української мови „нема“, я виволік книгу, в якій було надруковано відому постанову Російської Академії Наук про самостійність української мови (з р. 1906).

У Колонтай зіпсувався настрій і вона скоро пішла.

Мої приятелі шведські соціал-демократи були свідками цієї „дебати“ і віра їх в правдивість нашого становища скріпилася. Я мав також сатисфакцію, що потряс трохи „авторитет“ російських революціонерів і піддав під сумнів їхню „об'єктивність“ в українській справі. Я дуже подякував долю, що вона подбала, щоб я мав під рукою необхідні річеві, друковані документи під час небезпечної дискусії.

Через 2 — 3 дні після цього випадку був я у Брангінга,

котрого шведські соціал-демократи вважають за свого Моїсея. Він фактично створив партію. Він мене сам закликав через Сандлера. Серйозний, суворий, старий, подібний до старого вікінга, які колись на Рчсь приходили.

Розповів він мені, що у його був один видатний російський соціал-демократ (посол до Державної Думи) і казав, що в Думі не було жадних дебат про українську справу. На щастя й цей раз я мав з собою німецьку книжку (про Шевченка), а там як раз було описано про події з приводу свята Шевченка, подано промову Мілюкова про це і т. п.

Брантінг став на наш бік.

XVII. У Відні під час війни.

Роздумуючи над війною, я мусив зупинитись перед думкою а що як у Росії і Австрії прийде до революції?

Рішив нарешті поїхати до Відня.

Шведські приятелі дали мені картку кореспондента їхньої газети.

Приїхав до Праги і зайшов до проф. Горбачевського.

— „Хто є у Відні розумний з наших політиків?“ запитав я,

— „Він не є наш, але розумний політик — Василько“.

сказав мені професор.

Приїхав до Відня.

Не признався нікому, хто я — от собі „шведський“ кореспондент.

Оселився на краю міста з обережності, щоб не зустрітись випадково з небезпечними свідками з Галичини, котрі мене могли знати і розпаткати про мій побут у Відні, де була влада й тих, що гнобили Галичину.

Зустрівався лишень з Миколою Цеглинським і Левком Юркевичем (укр. соц.-дем. з Великої України). Приглядався до напрямів української політики. Цеглинський був один, що виразно стояв на антиавстрійському становищі, як прихильник принципу соборности. Українські соціал-демократи, не кажучи вже про інших українських віденських політиків, стояли на австро-фільському становищі.

В перших тижнях я говорив ближчим людям, що хочу записатися до січових стрільців, щоб бути в рядах українських на українській землі на випадок всяких подій. Але остаточних заходів не вжив, бажаючи орієнтуватися в ситуації.

Потроху я став переконуватися, що стан справ не такий, як запевняли наші соціал-демократи. Вони удавали, що вони мають силу, що з ними рахуються і т. п., а в дійсності видно

було, що ними керує австрійський уряд. Вони уявляли, що уряд є їх політичним „союзником“, а справді він був їх паном.

Пішов я на розмову з Віктором Адлером, старим провідником австрійської соціал-демократії. Довго ми говорили. Він мені дав маніфест їхньої партії проти війни. Казав, що Австрія впаде.

Говорив щиро. Старий, німецький, зі слабим серцем. Мені стало його жаль, що я з ним не одвертий. Я признаюся йому, що я — Січинський.

— „Das kann nicht sein“, заперечив він твердо. Але я таки довів йому свою „автентичність“. Я зайшов до його і на другий день і він казав мені виїхати з Відня. „Знаєте, хто сидить під арештом? Ленін“. Він, Адлер, урятував Леніна лише як людину, що має розбити Росію... Урятував і післав до Швейцарії...

XVIII. Союз Визволення України. Василько.

Бажаючи знати, що діється в Швеції, я пішов до шведського посла і, між іншим, здобув у його дозвіл читати шведські газети в посольстві. Я залишив йому свою адресу.

Одного разу мене дома спитали дві невідомих особи.

Я стрівоживсь.

Вони мене заспокоїли: „ми знаєм хто ви“ і назвали моє прізвище, а також свої. Це були представники „Союза Визволення України“ — Скоропис-Йолтуховський і Меленевський.

Вони ходили до шведського посла, щоб передати йому маніфеста „Союза Визволення України“ для його уряду, і він їх послав до мене, як кореспондента шведської газети.

Мусив з ними здибатися.

Меленевський видався мені підозрілим, а Скоропис людиною не дуже інтелігентною.

Намовляли вони мене, щоб я став їх співробітником.

Я не обіцяв і не перечив.

Цеглинський і Юркевич з ними не пішли.

Одного разу мене Віктор Адлер спитав: чи правда, що Винниченко йде разом з Меленевським і Скорописом? Я це заперечив.

Рішив я повертатись до Швеції.

Перед відїздом був у Василька. Він грав ролю опікуна — „батька“ що-до мене. (Мабуть папери для мене на виїзд виробляв він).

Розумний і хитрий. Я мав з ним довгу розмову. Він казав, радив, щоб я їхав до Америки і тактовно сидів там тихо. Потім на мене чекала б кар'єра. Так виглядало, що: „мовчи язичку —

їстимеш кашку“. Очевидно, йому був відомий мій політичний настрій, неприхильний до Відня. Василько — хитрун, типовий австрійський політик. Для таких головний сенс в тім, щоб грати ролю, вести політику спорту, авантюри. „Прилічний авантюризм“, декорований в державну політику. Вони не мають жадної керуючої ідеї, ніякої суспільно-історичної мети. Політика в гра, навіть артистична, але гра. Василько й був таким артистом-картярем з панськими манерами в політиці. Власне такі політики й загнали Австрію в політичну могилу.

Дійсно сучасні буржуазні політики в Європі, власне в цілому світі, не мають жадних політично-суспільних ідеалів. У них мета одна: зберігати екзистенцію їх влади. Вони хочуть лише існувати, а не щось будувати нове. Буржуазія не має великих конструктивних ідей. Її не обходить людство, лише її „підприємства“. Тому нема суспільно-конструктивного патосу і головного ще — не має почуття відповідальності за стан суспільства, держави, не кажучи про людство. Буржуазний політик, хоч би й розумний, є індивідуалістом, власне — егоїстом. Його цікавить карєра особиста. А хто відповідає за його кроки і комбінації? Ніхто. Він і сам за себе не відповідає. „Відповідає“ якась абстракція — нарід, чи держава, або сусідній міністр закордонних справ. Василько був типовим австрійським політиком. Розумний, хитрий, а для держави, якій служив — гробкопатель.

Кільком людям тоді й пізніше Василько казав, що мене врятував від небезпеки у Відні, допомігши мені виїхати.

Я спинився на де-який час в Німеччині.

Хотів перевірити вартість обіцянок, даних „Союзові Визволення України“.

Був у професора Гетча (Hetsch), німця-русофіла. Гетч знає російську і українську мови. В його книзі є про Україну зовсім добрий уступ. Він стоїть за зв'язок Німеччини з слав'янами. Як політик — поважна людина, що має свої погляди, а не підробляється під чужі. Поставився до мене симпатично і щиро.

Він ніяк не підтверджував тих надій, якими цілком даремно втішав себе „Союз Визволення України“.

— „Хочете може ще з ким говорити в Німеччині?“ питав мене.

— „Так, дуже хочу“.

— „Підіть до мого противника (назвав відомого політика, редактора „Grenzboten“, був губернатором Варшави під час німецької окупації).“

Вражіння мої з берлінських розмов:

Німці не знають, чи будуть валити Росію, чи ні. Плян у не мають — все залежить від успіхів війни.

Про Україну таке сказано одверто: як окупуємо Україну, то зробимо для вас — школи, банки, фабрики поставимо, машини привеземо, шляхи збудуємо. Мови вашої забороняти не будемо.

Це була власне концепція колоніальної політики: вони нам нашої мови не заборонять. Це було щире признание того, що вони будуть розпоряджатися Україною, а не ми. Будуватимуть на Україні все так, як будують в колоніях — цеб-то для дикунів несуть культуру... Як це все було далеке від того, про що говорили в „Союзі Визволення України“...

У Швеції всі ліві були проти Німеччини.

Я жив у антинімецькому оточенні і робив підсумки з своїх віденсько-берлінських вражень. Все вказувало на те, що наш Відень може тільки реакцію проти себе викликати.

Я написав Меленевському, щоб на моє співробітництво даремно не чекали.

Я вів у Швеції соборницьку пропаганду, одкидаючи будь-які орієнтації. От собі — мусить бути соборна самостійна Україна. Без Росії, але і без Австрії.

Через три тижні по повероті з Відня, я виїхав до Америки по шведському пашпортові.

В Америці зразу став супроти всіх германо-австрофілів. Я був цілковитим скептиком що-до цієї орієнтації на — Австрію... Василька і Ко.

XIX. До Америки.

Бувши ще у Відні, я мав пропозицію їхати до Америки з одним українцем — офіцером Демидчуком.

Я хотів їхати сам.

Коли приїхав до Америки, Демидчук був уже там. Василько і Ко взяли його з фронту і післали в Америку робити австро-фільську політику. Він про це казав сам в Америці і хвалився, що гроші йому дало австрійське Військове Міністерство. В Америці Демидчук працював в тісній кооперації з попами, галицькими інтелігентами і т. п. елементами.

Я приїхав в недобрий для них час...

Вони бачили, що прості люде йдуть за мною.

Зустріли мене наші „американці“ бучно і зразу заклали комітет для моєї оборони в суді, через котрий я мусив перейти, щоб легалізуватися в Америці, бо я туди приїхав нелегально, під чужим пашпортом. Так з цим власне комітетом я мав ба-

гато клопоту. Комітетчики були разом з австро-галицькими політиками. Їм австрійський консул в Америці обіцяв від імени уряду створити банк. Як Австрія виграє війну, то вони всі поїдуть на Україну — от їм банк буде у великій пригоді.

Живу я в Америці нелегально, приготавляюсь до процесу, готовлю папери і т. ин. Маю намір зголоситися у комісара еміграції, а комітетчики мені відраджують.

Приватно радять, щоб я не зголошувався і сидів тихо. Тим більше, що з Відня до Канади приїздить післанець і від імени Української Національної Ради (віденської) передає, щоб я сидів тихо „не робив політики“.

На першому ж публічному засіданні комітету оборони мусив статися конфлікт. Річ в тім, що газета „Свобода“, котра є органом комітетчиків, пише мені панегірики, збирає гроші на адвоката і робить гармидер з приводу мого приїзду, але разом з тим пише панегірики австрійському урядові, аристократії, цісарському дворові і т. п. Мене це дуже разило і я мусив виступити на комітеті проти цього всього.

Комітетчики інспірують вибраного ними мого адвоката і той мені пише, що не треба розпочинати процесу (значить і мою легалізацію), бо я його програю. Я приватно раджуся з другим адвокатом і той мене запевняє, що процес я виграю.

Мусив я вириватись з-під впливу комітету. Я сам зголосив процес, і цим поставив комітет перед fait accompli.

* * *

Боротьба перейшла на громадсько-політичне поле. В той час скликали представників усіх українських організацій на нараду щоб виробити політичну програму українського визволення і зайняти становище до війни і зв'язаних з нею проблем.

Ця нарада відома під назвою українського союму в Америці. Це був перший політичний конгрес укр. еміграції в Америці. Вибрано на сойм більшість наших прихильників, тому мусила бути й наша платформа. Невелика горстка належала до тих „політиків“ австрофілів, але вони були доволі дужі тим, що мали в своїх руках реальні позиції, як газети, провід різних організацій і т. и.

Я не допускаю, щоб Демидчук був в організаційному комітеті, хоч австрофіли силкуються його провести туди, як „представника уряду“ з Відня. Хотіли, щоб на соймі були присутніми, як гості, австрійський і німецький амбасадори. Я знов і проти цього. А чому не покличте амбасадорів інших держав, напр., Франції?

Промовців закликаємо таких, що проти війни. Вимагаємо: Українська Республіка і демократія основана на земельній реформі.

Це приймається.

На Соймі засновується (за американським зразком) „федерація“ українських організацій для координації громадсько-політичної праці з такими завданнями:

а) Українська самостійна держава.

б) пропаганда на користь створення цієї держави,

в) фінансова допомога лише тим, що підтримують цю ідею.

Розуміється, проти мене в „громадянстві“ піднявся крик: — Січинський хоче перевести все на соціалізм.

* * *

Я був вибраний секретарем цієї федерації і разом з тим став редактором „Робітника“, першої української соціалістичної газети недавно перед тим заснованої в Америці для українського робітництва.

Видали ми по-англійському книгу під назвою „Україна жадає волі“ — це збірник писань старшої дати. Книга зробила добру службу в Америці, але Австрія її, розуміється, заборонила.

...Після сойму, в-осени 1915 року, я виграв процес і одержав право жити в Америці. Справу вирішив віце-міністр, котрий був прихильником апостола націоналізації землі Герні Джорджа.

* * *

Розпочинаю свою політично-агітаційну мандрівку по Америці, як секретар федерації. Вражіння мої дуже не веселі, віє на мене безнадія. Річ в тім, що українська еміграція в Америці політично не організована. Подавляюча більшість еміграції — робітництво, випхане злиднями з Галичини і інших українських земель. Так звана „інтелігенція“ політично також мало свідомо, але при тім позбавлена всякої ідейности і політичної моралі. Робітництво і інтелігенція — лише сума людей, але не організація в тому розумінні, як це я бачив у Європі, власне в Швеції. Одним словом „повне хуторянство“, як кажуть наддніпрянці.

Їздив я цілу зиму. Це були після довгої перерви перші спроби легальної публічної діяльності. І все таки мене не втішала навіть ця новість праці, коли я не бачив з неї наслідків. Возять мене по вічах, показують на зібраннях, величають „героєм“, особисто до мене виявляють велику прихильність, але громадської роботи нема.

Мене сум брав.

Таке суспільство має будувати свою державу? Та ще демократичну республіку? Та ще таку, якої ще не було — українську...

Весною 1916 року до Америки приїхав Микола Цеглинський і дав докази, що Галичину віддано вже ляхам, а наш народ під неймовірно важким гнітом, нищений, нівечиний, вішаний за „зраду“ всіма, кому тільки хотілось проголошувати себе господарем нашого краю.

Цеглинський рішуче настроєний проти українського центру у Відні і допомагає мені розвіяти останні крихти ілюзій щодо того центру і його політичних здібностей.

Ми ведемо завзято нашу пропаганду.

Цеглинський виступає гостро, говорить різко, а тому зразу утворюється настрій проти нього. Вся скупчена ненависть проти моєї попередньої акції виливається на голову Цеглинського. Мене ще сяк-так за „геройство“ респектують, але зовсім брутально накидаються на мого однодумця.

Нарешті у федерації розлам: з неї виходять праві елементи, австрофіли і так упадає „єдиний національний фронт“. Все таки федерація залишається, вже ліва. Видає „Народ“, що був першою соборницькою газетою в Америці. Ясно ставить нашу мету, не Галичина, а ціла Україна.

Редактором в „Народ“ перехожу я, а Цеглинський веде редакцію „Робітника“.

* * *

Весна 1917 року: Велика революція в Росії і на Україні. Зривається нова хвиля віч, зборів. Ми роз'яснюємо значіння революції, улаштовуємо маніфестації на її честь. Нарешті організуємо „Український День“ для збору жертв на користь всіх, що постраждали од війни.

Здобуваємо на вічах перемоги — увага робітництва прикована до подій великої революції. Люде просто хапали кожне слово, що долітало до Америки з Києва, з Центральної Ради. Коли на Україну прийшли німці і завели гетьманщину, то і в нас в Америці прийшла реакція, люде якось поослабали, але все-таки за гетьманщину не виступають. Це вже був, як на наші обставини, реальний здобуток революції. В головах українських все-таки щось прояснилось.

В-осени 1918 року скликано другий український сойм до Вашингтону. Сюди приїздить з Росії Масарик. Розповідає про великий український рух. Масарик подає думку, що народи, які домагаються своїх держав і еміграції яких є в Америці, мали-б

проманіфестувати потребу своєї самостійності. Це було-б добре зробити у Філадельфії, в залі, де була проголошена самостійність Америки і де висить славнозвісний „Дзвін Свободи“.

Незадоволені цим наміром тільки поляки та росіяне. Декларацію самостійності мали урочисто підписати представники відповідних народностей. За українців підписав Микола Цеглинський. За поляків підписав один з організації Падаревського, але сам Падаревський не з'явився для цього, боячись закидів (які йому робилися навіть членами PPS), що він сидів-би поруч „з убивцем Потоцького“. Після підписання декларації самостійності, в українських реакційних і австрофільських колах розпочалась агітація, що ми „продались полякам“. Одна можливість такої агітації по моїй адресі була характеристичною для політичної моралі реакційного, міщанського шумовиння. Але в робітничих колах настроїв був зовсім інший.

Один український робітник на великому вічі заявив, що на мої руки позичить запрацьовані ним 2000 доларів. Цими грошима я мав-би орудувати в боротьбі за народню справу. Я-б мав ці гроші повернути його дочці, як вона виросте. Дочка його в Галичині. Так власне я мав ці гроші для ведення громадської праці. Тепер вже донька того робітника виросла і я маю віддати спадщину.

Це були часи, коли в Америці вже з'явилися большевики і розпочали проти мене агітацію в такому роді, що Січинський став „місіонером“, продав Україну полякам і Антанті.

В „Робітнику“ став сильною большевицька течія і Цеглинський виходить звідтіля.

Українські газети агітують проти Масарика, як „масона“ і т. п.

В день згаданої маніфестації у Філадельфії приходить звістка, що революційна армія Директорії взяла Київ і звалила німецько-гетьманський режим.

Перед цим незадовго я був прийнятий президентом Вільсоном, передав йому меморандум про Галичину. Виявилося, що президент цих справ не знав і мусить радитись з своїми експертами.

Коли приїхав потім з Парижу Роман Дмовський, провідник польської реакції, до Америки і подав до міністерства закордонних справ меморандум про признание Польщі в історичних межах, то американське міністерство з цим не погодилося, визнаючи Польщу в етнографічних межах. Але це незабаром змінилося: приїздить Норткліф і... Падаревському дається окремий пароплав для подорожі в Париж на Мирову Конференцію, нам же до Парижу не дано навіть віз. Так працювали поляки.

Але й росіяне мали в Америці ще більший вплив. Уряд

Керенського позичив в Америці 50 мільйонів доларів, якими розпоряджав його посол Бахметєв.

Ми-ж мали тільки 2000 доларів, позичених українським робітником. Окрему акцію ведуть і наші праві кола, австрофіли, які скликають окремий свій сойм, збирають гроші і висилають до Парижу Д-ра Білика (волиняк), якому дають 3000 доларів. Вернув Білик з Парижу вже не українцем, а... руським та ще й прихильником... Кирила Володимировича.

В початку 1919 року ми розпочинаємо видавати „Українську Газету“ (що-денну), в котрій видвинули й пропагували програму української революції так, як її поставила Центральна Рада. Гроші на цю газету ми зібрали на другому соймі, але їх вистарчило лише на $\frac{1}{2}$ року, тому видання газети після вичерпання коштів мусили припинити. Тимчасом большевики дістають відкільсь великі кошти і переносять „Робітника“ до Нью-Йорку, перетворюючи свої видання у велику газету.

„Галицька політика“, яко австрофільська, завела частину народу на роздоріжжя і сама упала. З наддніпрянською-ж політикою у нас був такий досвід. До Америки 1919 р. приїздить посол від УНР п. Юліян Бачинський (галицький соціал-демократ), котрий привіз з собою таке розуміння УНР, яке тоді вже вироблялось в трагічній році 1920 — це була вже „петлюрівщина“, хоч до нас ще не дійшло певних відомостей про неї. Ми жили поняттям УНР, що вийшла з повстання і Трудового Конгресу в Києві.

Ще до приїзду Ю. Бачинського ми створили бюро пропаганди української справи. Це бюро вів я, а Цеглинський тим часом вів у Нью-Йорку бюро пресове. Працював я в своїм бюро 4 місяці. Посол Бачинський не вмів по-англійському, тому я все за нього писав. Радію, що я не увійшов у склад місії Бачинського.

Бачинський брав собі 5000 дол. місяшної платні — більше ніж американські міністри. Ми поставили йому ультиматум, щоб він щось робив, а гроші дав до каси. Він наш ультиматум і свою відповідь дав до газети. Федерація наша на нього напала, відкриваючи його зловживання добром народу і недбальство.

Діяльність Бачинського стала аргументом в руках большевиків проти української визвольної справи і УНР.

XX. Подорож до Європи в 1920 р.

Весною 1920 року ми їдемо до Європи: спочатку Цеглинський, а потім і я.

Федерація наша дала гроші на галицькі культурні справи.

Ми хотіли, щоб в Галичині було założено робітничі школи і ин. Гроші пішли на цю мету. Рахунки ми дістали на це зі Львова. Їхали ми в Європу весною 1920 р., щоб своїми очима побачити стан українських справ у міжнародній політиці та взагалі ближче приглянутися до того, що діється в краю.

Однаке подорож наша була нещаслива. Українську Республіку, що бється криваво за своє існування на полях, репрезентували і її інтереси захищали: в Парижі — польський граф Тишкевич, що був головою місії УНР, а його син в тім же Парижі... членом польського посольства. В Парижі і Панейко „від Галичини“, у Відні — Др. Петрушевич зі своїм штабом, в Празі — Славінський, в Берліні — Порш, а вся УНР... у Варшаві.

Добра компанія — ні?

Сум і туга наполягли. Українці є, але... захищають не українську справу, не життєві інтереси народніх мас, що й складають саму Україну, а якісь чужі інтереси під видом своїх.

Політичної свідомости у дрібної української буржуазії нема. Побачивши в Європі мандруючу українську дипломатію, ми зрозуміли дійсний зміст слова „хуторянство“.

Мало у нас морально чистих і політично свідомих. Коли знає політичну техніку, то не має жадних ідей і найменших принципів моралі. А морально чиста людина часто виглядає дитиною в політиці. Якийсь пів-інтелігентський дрібно-буржуазний хаос, нечесний а ні з людьми, а ні що до виголошування ним принагідно високих принципів. Велика політична неосвіченість і брак всякого відчуття реальних інтересів нашого працюючого люду — це сумний обяв. Тому й дрібно-буржуазна політика і дипломатія потерпіли повну поразку помимо великих жертв і піднесення всього українського працюючого люду.

На жаль, він неорганізований.

Тому не мав свого проводу, а чужий його інтересам міщанський конгломерат одиниць і гуртків просто одурив його.

Сумний епілог української революції, як і багатьох інших, що ведені були робітничими руками і скроплені робітничою кровію, а опановані ненажерливою мійською і містечковою буржуазією, великою і малою.

Так і ви, бідні українські робітники і вбогі селяне, принесли історичну жертву за свою неорганізованність...

Вернули ми до Америки з думкою про необхідність великої масової праці, органічної праці. Ні, не „федерація“ з широким чи вузким національним фронтом, а мусить прийти

робітнича організація з твердим світоглядом і ясным проґрамом.

Шість літ федерації були лиш підготовчою школою до того, щоб розбудити кращі робітничі уми і приступити до організації робітництва. ●

XXI. Оборона України.

З того повстала наша робітнича організація „Оборона України“.

„Оборона України“ — це в культурно-політична організація українських робітників. Робітництво наше в Америці складає 90% еміґрації. Воно не організоване ані політично, ані професійно. Воно було випхане з рідної землі страшними злиднями, безземеллям, гнітом. Найбідніші елементи селянства пішли світ за очі і в Америці стали робітниками.

Туди вони принесли лише своє тіло та злидні. Культури жадної, свідомости жадної.

Цими людьми й хоче крутити маленька верства галицьких спекулянтів та чорносотенних попів. І крутили вони робітництвом та ще й тепер трохи крутять, закликаючи його жертвувати на „загально-національні цілі“, цеб-то на дурисвітство дрібної буржуазної інтелігенції і безчесної та реакційної буржуазії.

Тому мусить прийти кінець.

Діло визволення трудових людей, а також визволення України, в ділом рук цих трудових людей. То ще сказав Драгоманів і казали й інші соціялісти. Ми те почали казати й нашому робітництву. 1922 року заложили двотижневик „Українська Громада“. Піддали в нім гострій і річевій критиці галицьку політику Петрушевича і міщанської реакційної інтелігенції. Так само рішуче відкривали брехню большевизма. Так само гостро критикували польську політику і українських полонофілів-петлюрівців. Ми натомість поставили робітниче-селянську програму трудової України.

Без скасування клясового панування буржуазії та дідичів не можливе взагалі визволення працюючих людей, а тому не можливе й визволення України, бо наш народ складається з 95% селян і робітників.

Ми нашу програму поставили ясно: Україна без холопа і без пана. Україна, як трудова демократія. А це значить, що мають самостійною і соборною Україною рядити демократично організовані селяне і робітники.

Та й вибороти волю Україні можуть лише українські селяне і робітники, коли будуть організовані.

А більше ніхто...

Інтелігенція, що хоче опанувати свій народ, не має моральної цілі визволення, тому вона визволення не здобуде, а буде лишень брехати, шукати орієнтацій та вихвалювати своїх чергових панів-хлібодавців. Буде нищити і боротись лише проти українських соціалістів з наказу того пана, котрому служить: чи то буде Москва, чи Варшава, чи Берлін, чи Антанта...

Ми з тим не мали і нічого не маємо спільного. Вже вийшло „Української Громади“ по-над 50 чисел. Самої „Оборони України“ вже зорганізовано по-над 35 відділів по цілій Америці і навіть трохи в Канаді.

Робітництво переслухало вже всі панські програми — найтепер розуміє і служить робітничій програмі. Вже єдиного фронту з панами і буржуазією не буде, бо робітництво має лише свій робітничий національний фронт.

Іншого не потребує.

Мусить багато учитись і організуватись.

Не допустимо ані московського большевизму, ані українського фашизму та монархізму.

Наше робітництво най бере приклад з європейського — як організуватись, як учитись.

Я то бачив і в Швеції і скрізь — мусить бути то і в нас.

Працюючий, трудовий люд тяжким шляхом самоорганізації, боротьби і культури йде до визволення і перебудови цілого світу на інших підставах. Має прийти всесвітня трудова демократія, а в ній рівноправним членом і братом трудова демократія України, створена руками і розумом організованих і культурних селян і робітників.

* * *

Я того хотів з молодших років, коли почав пізнавати світ і життя.

Для того пішов супроти Потоцького. Бо цей пан є символом того панства, що душить Україну і цілий світ.

Не жалую свого вчинку. А за тюрму навіть дякую. То все мені допомогло відчувати глибшу правду в соціалізмі і революції.

Щоби то в нас було, мусить мати кожний передовсім у своїй душі соціалізм. Тоді буде соціалізм і зовні, у вчинках і поведінці. Мусить мати революцію в душі, той буде змагати до революції і в житті.

За думкою і словом має йти діло. А діло повинно бути чисте і гарне, як слово. Всі говорять гарні слова, але ще мало хто слідує за своїм власним словом.

Але на цім годі, кінчу...

Записуйтеся студентами У.Р.У.!

Українські трудящі люде мають свою школу — **Український Робітничий Університет**, в яким мусить вчитися кожний робітник і селянин, коли хочуть національно і соціально визволитися та збудувати свою Республіку.

Адреса У. Р. У. *Ukrajinský Soc. Ústav., Šeříkova 4-III
Praha III, Tchecoslovaquie.*

Передплачуйте! Передплачуйте!

Кожний українець, вигнаний недолею з рідного краю, мусить знати що діється на „нашій не своїй землі“. Про це Вам оповістить лише журнал **„Нова Україна“**.

Адреса адміністрації: *Náměstí Krále Jiřího 37-b,
Lázně Poděbrady, Tchecoslovaquie.*

Ціна 0.25 цен.

В-во „Вільна Спілка“ *Tiskl Miloš Nohavec v Poděbradech.*